

Marko Snoj in Marc L. Greenberg

O jeziku slovanskih prebivalcev med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled jezikoslovcev)

UDK 808.1(1-924.5)~08/10"

UDC 808.1(1-924.5)~08/10"

SNOJ Marko, dr., red. prof., Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2 in Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, marko.snoj@zrc-sazu.si

GREENBERG L. Marc, dr., red. prof., Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Univerza v Kansasu, Wescoe Hall, 1445 Jayhawk Blvd., Rm 2134, Lawrence, KS 66045-7954, ZDA, mlg@ku.edu

O jeziku slovanskih prebivalcev med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled jezikoslovcev)

Zgodovinski časopis, Ljubljana 66/2012 (146), št. 3-4, str. 276–305, cit. 75

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Članek obravnava vprašanje jezika slovanskih prebivalcev ozemlja med Donavo in Jadranom na prelomu prvega tisočletja in njegove razmejitve do jezika preostalih Slovanov. Prvi del se osredinja na teoretične podlage, ki jezikoslovnim in interdisciplinarni prizadevanjem omogočajo relativno zanesljiva spoznanja o tem, kakšen jezik so govorili ti prebivalci in kako ga imenovati, drugi pa s temi izhodišči osvetljuje jezikovno gradivo obravnavanega prostora in časa. Interpretacija gradiva pokaže, da so se do preloma prvega tisočletja tu že izvršile ireverzibilne ekskluzivne jezikovne inovacije, zaradi katerih je treba prebivalce obravnavanega prostora in časa pojmovati kot identitetno skupnost, katere jezik se je od jezika sosednjih slovanskih identitetnih skupnosti že razlikoval po tankem snopu izoglos, ki se je v naslednjih stoletjih krepil, tako da je bil v času oblikovanja knjižnih standardov upravičeno razumljen kot jezikovna meja slovenskega jezika.

Ključne besede: srednji vek, alpskoslovanski prostor, jezik in identiteta slovanskih prebivalcev

SNOJ Marko, Ph.D., Full Professor, Fran Ramovš Institute of the Slovene Language ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2 and Faculty of Arts, Department of Comparative and General Linguistics, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, marko.snoj@zrc-sazu.si

GREENBERG L. Marc, Ph.D., Full Professor, Department of Slavic Languages and Literatures, University of Kansas, Wescoe Hall, 1445 Jayhawk Blvd., Rm 2134, Lawrence, KS 66045-7954, USA, mlg@ku.edu

On the Language of the Medieval Slavic Population in the Area between the Danube and the Adriatic (from a Linguistic Perspective)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 66/2012 (146), No. 3-4, pp. 276–305, 75 notes
Language: Sn. (En., Sn., En.)

The article treats the problem of the language of the Slavic population between the Danube and the Adriatic Sea at the turn of the first millennium AD and its differentiation from the language of other groups of Slavs. The first part focuses on theoretical foundations for linguistics in conjunction with other disciplines to establish a reasonably reliable picture of the language spoken by these populations and how to refer to this language. The second part builds on this foundation and illuminates the linguistic evidence for the relevant space and time. The interpretation of the material demonstrates that by the time of the turn of the millennium there had already been irreversible, exclusive linguistic innovations on the basis of which it is necessary to view the population at the relevant place and time as a community whose language had already begun to differentiate from other Slavic communities. The evidence for this is based on a small bundle of isoglosses that in the following centuries increased, so that by the time of the formation of standard languages this area could already be conceived of as the linguistic border of the Slovene language.

Key Words: Middle Ages, Territory between the Alps and the Adriatic, Language and identity of the Slavic population

1 Primerjalna metoda v postmodernem kontekstu in epistemologija jezikoslovne argumentacije¹

1.1 Besedilo, ki je sprva nastalo kot odgovor na Štih 2011, ima širši namen prispevati k povezovanju jezikoslovja, zgodovine in arheologije – znanstvenih disciplin, od katerih vsaka posebej skuša razložiti razvoj človeških skupnosti v zgodnjem srednjem veku. V nadaljevanju skušava podati sodobno predstavitev jezikoslovnih dokazov o razvoju slovanskega idioma na ozemlju med Donavo in Jadranom ter njihovo interpretacijo. Predstavitev temelji na raziskavah jezikoslovcev od 19. stoletja do danes, vključno z delom avtorjev tega članka. Prvi del obravnava teoretične temelje in se dotika nekaterih izbranih vprašanj v razvoju južnoslovanskih narečij, v drugem delu je podan podrobnejši oris nastanka različnih idiomov med Donavo in Jadranom v srednjem veku. Čeprav sva v prizadevanjih za boljše razumevanje preteklosti zagovornika povezovanja in sodelovanja med znanstvenimi disciplinami, vendarle meniva, da so zaključki, ki jih Štih prikazuje v omenjeni razpravi, v najboljšem primeru nenatančni, v najslabšem pa zavajajoči, pri čemer se zavedava, da njegovi pogledi niso osamljeni. Težavo vidiva v pretirano poenostavljenem gledanju na jezikoslovje od zunaj, k čemur so morda s popularizacijo jezikoslovja prispevali prav jezikoslovci. Tako na primer zgodovinar Tomasz Kamusella v sicer poučni razpravi o srednjeevropskih jezikih in nastanku narodov povzema Davida Crystala, češ, da se »družbeno in geografsko jezik kaže kot kontinuum. Za predpisano obdobje je jezik mogoče opisati kot kontinuum govorov, ki so prehajali drug v drugega in pripadali določenim koncentracijam prebivalstva, ki so se običajno realizirali kot prebivalci vasi ali mest [...]« (Kamusella 2001: 236). Govorci slovanskih narečij v zgodnjem srednjem veku so se med sabo morda razumeli ali pa tudi ne, morda so dojemali svoj jezik kot en jezik z narečnimi razlikami ali pa tudi ne (Štih 2011: 37), a na ta vprašanja bi bilo zelo težko, če ne kar nemogoče odgovoriti brez živih prič.² Primerjalno in zgodovinsko

¹ Večinski avtor prvega del članka, ki obsega odstavke z začetno številko 1, je Marc L. Greenberg, večinski avtor drugega dela, ki obsega odstavke z začetno številko 2, pa Marko Snoj.

² Vprašanje medsebojne razumljivosti jezikoslovce vznemirja že nekaj časa. V nekaterih najzgodnejših poskusih, da bi določili jezikovno oddaljenost, se je pojavilo vprašanje zunaj-jezikovnega vedenja v procesu razumevanja, s čimer se stroka ukvarja še danes. V nasprotju s pričakovanji sta nepodobna koda lahko medsebojno »razumljiva« (Voegelin in Harris 1951: 329; Wolff 1959), a pod določenimi pogoji sta lahko zelo podobna koda medsebojno nerazumljiva (Flanagan in Norris 2000).

jezikoslovje nam pomagata zaznati pojavitev sprememb v jeziku, in te so glavnega pomena. Drugo vprašanje je vprašanje njihove preslikave na posamezne etnične skupine, o čemer več v nadaljevanju. Če se izrazimo z besedami velike antropološke jezikoslovke Mary Haas: »Ko imamo samo rekonstruirani prajezik, imamo kljub vsemu sijajen artefakt, ki je veliko dragocenejši kot kar koli, kar bi kdaj koli utegnil izkopati arheolog« (Haas 1970: 124). Po najinem mnenju je dragocenost tega artefakta predvsem v detajlih, ki jih bova prikazala v nadaljevanju, dodati pa velja, da je prav tako čudovito tudi odkritje povezav in odnosov v prajeziku in njegovem razvoju skozi čas.

1.1.2 Pričujoči sestavek ponuja v upanju, da bo spodbudil za obe strani koristen dialog, ki nas bo približal skupnemu cilju – jasnejši sliki daljne preteklosti. Postmodernistična logika zastavlja vprašanje glede konteksta in namena pisanja jezikoslovcev najinega kova, ki, kot se zdi, nisva predstavila lastnih podedovanih predpostavk ali se vključila v interdisciplinarnost, ki jo narekuje sodobni čas, da niti ne omenjava ontološkega problema opredelitve, kaj jezik, ki ga rekonstruiramo, »je« v obravnavanem času in prostoru. Tako spraševanje je dobrodošlo, saj od nas zahteva, da zagovarjamo svojo metodologijo, jo prilagajamo in/ali bogatimo, obenem pa nas tudi prisili, da se odpovemo temu, česar ni mogoče ubraniti. Zahteva po interdisciplinarnosti nas tudi sili, da odpravljamo morebitne nesporazume med znanstvenimi panogami, ko skušamo graditi mostove, ki so potrebni za približevanje skupnemu cilju, tj. boljšemu razumevanju preteklosti, za katero nimamo zadostne dokumentacije ali imamo le zelo omejene dokaze. Prizadevanja zgodovinskih jezikoslovcev, zgodovinarjev in arheologov ovirata razdrobljenost in delnost razpoložljivih dokazov, zato je edino upanje, da bomo prišli do kar najcelovitejšega razumevanja preteklosti, v združitvi sil in ustvarjalnega napora. Namen drugega dela tega sestavka je pomagati strokovnjakom drugih znanstvenih panog, predvsem zgodovinarjem in arheologom, ki pri svojem delu uporabljajo jezikoslovne dokaze, k boljšemu razumevanju metodologije primerjalnega in zgodovinskega jezikoslovja.

1.1.3 Štih 2011 obravnava štiri teme: (1) jezikoslovno izročilo 19. stoletja in posledično nagnjenost k projiciranju narodnih konstruktov iz sedanjosti na preteklost, (2) neenotnost med sodobnimi jezikoslovci, ki obravnavajo naravo srednjeveške slovanščine med Donavo in Jadranom, (3) poglede sodobnih opazovalcev na slovanščino zgodnjega srednjega veka, in (4) posledice analize dokazov iz točk 1–3 za etnično identiteto slovanskih govorcev zgodnjega srednjega veka. V nadaljevanju se bova teh vprašanj lotila s stališča jezikoslovne stroke, s posebnim poudarkom na epistemologiji jezikoslovne razlage, ki zadeva predvsem točko 2.

1.2.1 Literatura na temo narodne identitete je danes že tako bogata, da je ne more prezreti noben raziskovalec s področja humanistike. Njeni glavni dosežki bi morali biti temeljno znanje sodobnega izobraženca. Pojem zamišljene skupnosti Benedicta Andersona je tako široko sprejet, da pri tem strokovnem izrazu niso

potrebni ne citiranje ne navednice. Dejstvo je, da evropskih narodnih identitet, ki so se dokončno izoblikovale v 19. stoletju, ne moremo projicirati na zgodnejša obdobja. V izogib temu projiciranju moramo premisliti svoje metodološke predpostavke, pa tudi napake, storjene v preteklosti.³ Zato se moramo odpovedati predpostavki, ki enači jezikovno in etnično skupnost. Četudi se morda strinjamo, da je preteklost tuja dežela (Lowenthal 1985), po načelu uniformitarizma lahko domnevamo, da je bila zveza med jezikovno in etnično identiteto v preteklosti enako spremenljiva kot danes. Identiteta skupnosti namreč lahko temelji na več jezikih, kot je to primer v Fort Chipewyanu v kanadski Alberti, kjer se uporabljajo krijščina, francoščina, angleščina in čipevajanščina (gl. Scollon in Scollon 1979), ali pa jo je v določenih trenutkih mogoče različno definirati, odvisno od konteksta, kot je to v primeru govorcev madžarščine in romunščine v Transilvaniji (gl. Brubaker 2006). Drugi primer osvetljuje ontološko razliko med jezikom kot skupnim slovničnim in slovarskim sistemom ter etnijo kot skupnim pogledom na svet. Jezik in etnija sta torej kategoriji različnih tipov.

1.2.1.1 Iz povedanega sledi, da jezik in etnija nista nujno sinhrono povezana. Z diahronega stališča pa je gotovo eno: pojavitev jezika ni mogoča brez skupnosti dveh ali več posameznikov. Jezik se lahko v določenem času veže na poljubno številno identitet, a skupna jezikovna inovacija zahteva skupnost, v kateri nastane. Nadalje tudi sledi, da primerjalno in zgodovinsko jezikoslovje skušata rekonstruirati jezikovne sisteme in opisati njihov razvoj – nič več ali manj kot to. Kot pravi Nicholsova: »Za jezikoslovje so kulturni odnosi vsebina črne skrinjice, a abstraktna sociolingvistična slika, ki nastane iz teh odnosov, je stvar jezikoslovne obravnave [...]« (1993: 379).

1.2.1.2 Nobenega razloga ni za apriorno domnevo, da je namen dela v primerjalnem ali zgodovinskem jezikoslovju rekonstruirati etnije, pa najsi bo to eksplicitno ali implicitno, četudi je metodologija primerjalnega jezikoslovja nastala v času vznika evropskih nacionalizmov. Iz potrebe po komunikaciji je rezultat jezikoslovne rekonstrukcije treba nekako poimenovati in običajna praksa, neke vrste »kratko-pis«, je, da se glotonimi imenujejo po etnonimih. V novejšem času zgodovinski jezikoslovci skušajo biti pri tem razmeroma previdni, tako da ločujejo zgodnejše faze določenega z jezika s pridevniškimi prilastki ali ustreznimi predponami. Tako se na primer rezultat primerjalne rekonstrukcije iz sodobnih in zgodovinsko izpričanih slovanskih jezikov imenuje splošna slovanščina ali praslovanščina (in z njunimi ustreznici v drugih jezikih). Čeprav se ta izraza v rabi pogosto prosto

³ Škodljivost zgolj kulturnozgodovinskega pristopa k arheološkim in jezikoslovnim vprašanjem se najočitneje izkaže v Curta 2001 in Schaller 2002. Ta pristop namreč omogoča zlorabo, ki jo izkoriščajo avtorji nacističnih oz. stalinističnih naziranj. Poleg tega se v jezikovno-zgodovinske razprave lahko pritihotapi tudi čisto hevristična napaka, ki temelji na zmotnih preslikavah med sodobnimi *knjižnimi standardi* – stiliziranimi jezikovni sistemi, ki so jih posamezniki zavestno ustvarili iz sočasnih in preteklih govorjenih jezikov, ki se včasih občutno razlikujejo od svojih narečnih podstav (gl. npr. Richards 2003 in kritiko tega v Greenberg 2004).

izmenjujeta, ju je vsaj pomensko mogoče razlikovati, saj ju lahko uporabljamo za razlikovanje bistveno različnih razvojnih faz slovanskega jezika pred njegovim razpadom. V drugem delu tega sestavka (gl. razdelek 2.2) se uporablja bolj tradicionalno pojmovanje, ki ločuje preseljitveno obdobje (praslovanščina, *Proto-Slavic*, *Urslawisch*) od poselitvenega do približno l. 850 (splošna slovanščina, *Common Slavic*, *Gemeinslawisch*). Druga možnost je, da se poimenovanje »praslovanščina« (*Proto-Slavic*) nanaša na abstraktno rekonstrukcijo jezikovnih struktur, do katerih pridemo s pomočjo primerjalne metode, »splošna slovanščina« pa na dejanski jezik, ki se je govoril v zgodnejšem obdobju, za katerega smo opravili rekonstrukcijo (za diskusijo o tem glej Andersen 1985 in Lunt 1997).

1.2.2 Kot Štih pravilno ugotavlja, med jezikoslovci obstaja nesoglasje o naravi splošne slovanščine in njenih narečij, pa tudi o naravi določene vrste (ali vrst) praslovanščine, ki se je govorila na ozemlju med Donavo in Jadranom. Vzrok teh nesoglasij je v zapletenosti podatkov in v komplementarnih hevrističnih strategijah, ki so na voljo za rekonstrukcijo zgodnejših obdobj v jezikovnem razvoju. Kljub svojemu potencialu je primerjalna metoda razmeroma grobo orodje, ki raziskovalcu v glavnem pomaga prepoznati jezikovno razvejanje. Znano je, da je primerjalna metoda kratkovidna (če ne kar slepa) za podobnosti, do katerih je prišlo zaradi zblíževanja, vključno s prevzemanjem iz nesorodnih jezikov. Na srečo so na voljo še druge strategije, med njimi jezikovna geografija, sociolingvistika, kot tudi rastoče znanje iz študij posameznih primerov medsebojnega jezikovnega vpliva in jezikovnih premikov.

1.2.2.1 Za ponazoritev uporabe metod, ki so pripeljale do podrobnejše, bolj prefinjene jezikovne rekonstrukcije, si bom tu ogledali vprašanje rotacizma, tj. spremembe medsamoglasniškega $\dot{z} > r$.⁴ Sprememba je izpričana v Brižinskih spomenikih in jo je mogoče datirati v *terminus ante quem* 1000. Nihanje med oblikami z rotacizmom in brez njega v omenjenih besedilih kaže, da je bila inovacija v tem času izvedena do konca in da so bili deli brez tega pojava prepisani iz predlog iz časa pred njo, ali da je inovacija prav v tem obdobju dosegla področje, a ga še ni v celoti zajela. V spodnji tabeli, ki predstavlja sodobne slovanske odraze (vključno, kot je običajno, s starocerkvenoslovanskimi) za tri vzorčne etimone, v katerih so bili dani pogoji za spremembo, lahko opazimo naslednje: (1) inovacija je omejena na južnoslovanske jezike in se ne pojavlja zunaj tega področja; (2) slovenščina, kajkavščina in čakavščina najdosledneje izkazujejo spremembo; (3) sprememba ni izpričana v kanonizirani stari cerkveni slovanščini, ki je poleg Brižinskih spomenikov najstarejši vir izpričanega slovanskega gradiva; (4) v preostalih južnoslovanskih sistemih se pojavlja sporadično.

⁴ Da bi prihranili prostor, ki bi bil potreben za podrobnejšo razlago, se tu navajajo le najnujnejše podrobnosti; za obširnejšo obravnavo glej Greenberg 1999.

	*može(ть) ‘more’	morfem + *že⁵	*uže ‘že’
rusko	<i>možet</i>	<i>daže</i> ‘celo’	<i>uže</i>
češko	<i>může</i>	<i>jež</i> ‘ki’ (oziralni)	<i>již, už</i>
slovensko	<i>more</i>	<i>kar</i> ‘kar’ (oziralni), <i>dar</i> (nar.) ‘dokler’	<i>vre</i> (nar.)
kajkavsko	<i>more</i>	<i>kar</i> ‘kar’ (oziralni)	<i>jur</i>
čakavsko	<i>more</i>	<i>dari ~ deri</i> ‘dokler’	<i>jur, jure</i>
štokavsko (Bosna)	<i>more ~ može</i>	<i>jer</i> ‘ker’	—
štokavsko (Srbija)	<i>može</i>	<i>jer, tobože</i> ‘baje’	—
makedonsko	<i>može</i>	<i>duri</i> ‘dokler’	—
bolgarsko	<i>može</i>	<i>dori</i> ‘dokler’	<i>už</i>
stosl.	<i>možetъ</i>	<i>daže</i> ‘dokler’, <i>ježe</i> ‘ki’ (oziralni)	<i>juže</i>

Ta fonetična inovacija se je razširila po celotnem južnoslovanskem prostoru in njene posledice so vidne celo v južnoslovanskem gradivu, prevzetem v romunščino (npr. *porni* iz slovanskega **požьn-/ *požen-* ‘pognati’). Po naključju so pogoji, pod katerimi je prišlo do inovacije, omejili njeno pojavitev na razmeroma majhno število leksemov. V nekaterih primerih se pogoji za uresničitev inovacije znotraj ene besedne družine pojavljajo izmenično glede na glasovno okolje, v predposnem glagolu **požen-* > **poren-* so pogoji izpolnjeni, v nesestavljenem **žen-* pa ne, kar je govorcem omogočilo posplošitev ene ali druge variante (npr. *poren-* proti *žen* → [a] *poren-*, *ren-* ali [b] *požen-*, *žen-*). Poleg tega se je izhodiščni členek **že* > *r(e)* razširil na vse oziralne izraze, kjer je povzročil preinterpretacijo že obstoječega oziralnega pridevnika s podedovanim *r* **kьter-* ‘kateri’ v sklop **kьter-*. V slogu govora in pisanja v času od 12. do 16. stoletja, ki se je razvil zahodno od Jirečkove črte, so oziralni izrazi na *r(e)* postali prestižni in so prevladali; vzhodno od Jirečkove črte so prevladali oziralni izrazi na *-že* ali pa so bili enostavno nadomeščeni z drugimi oziralnimi izrazi. Razmeroma visoko ujemanje med izogloso oziralnih izrazov in Jirečkovo črto je močan dokaz za to, da je govorni slog povezan z razlikami v veroizpovedi, tj. delitvijo med rimokatoliško in ortodoksno veroizpovedjo, do katere pa je prišlo šele nekaj stoletij po prvih zapisih te spremembe. Nadaljnji besedilni dokazi potrjujejo to delitev. Inovacija je namreč doživela povratni razvoj na vzhodu (čeprav ni bila v celoti odpravljena v leksemih, kjer so se njeni rezultati pojavili v nespremenljivem okolju) in se še okrepila na zahodu. To je primer sociolingvistično pogojene spremembe, ki je obenem tudi kazalec skupinske identitete. Poudariti velja, da bi v opisanem primeru prezrli pomemben odtenek v jezikovnem razvoju, če ne bi upoštevali podrobnosti v sledeh in se osredotočili izključno na to, kar nam izpričujejo razmerja, razvidna iz glavnih kosov dokaznega gradiva.

⁵ Sklopi z različnimi naslonkami in členkom **že* (v različnih pomenih, največkrat kot označevalcem jedra ali izhodišča, a tudi za označevanje oziralnosti v odvisnikih) so ostanek tipa, ki je bil v preteklosti bolj produktiven, kar je tudi vzrok nepredvidljivega pojavljanja teh oblik v posameznih jezikih. Vir gradiva je Kopečný et al. 1980 pod ustreznimi iztočnicami.

1.2.2.2 Narava same splošne slovanščine ostaja vprašanje, ki ga tu ne bomo rešili. Da bi problem razumeli v kontekstu, naj njegovo diskusijo zarišemo vsaj v obrisih. Slika je tu poenostavljena, a obstajata dva glavna pogleda na širitev slovanščine, in sicer migracijski in difuzijski. Migracijski pogled trdi, da se je slovanščina širila v valovih, izvirajočih iz centra na vzhodu (često poimenovanem z ideloško zelo obteženim izrazom »pradomovina«), proti zahodu in jugozahodu približno med leti 500 in 850. Difuzijski pogled ne verjame, da bi bila demografska in geografska širitev mogoča brez jezikovnega premika od neslovanskega k slovanskemu idiomu, tj. vključitve prvotno neslovansko govorečega prebivalstva v slovansko govorečo skupnost, a ta pogled je nezavezujoč. Poudariti je treba, da se ta dva pogleda medsebojno ne izključujeta. Migracijski model je bolj tradicionalen, medtem ko je difuzijskemu modelu zrasla veljava v zadnjih desetletjih. Postavljanje na stran enega ali drugega, posebej s strani nejezikoslovcev, pomeni izgubo enega od pogledov. Izključno migracijski model mora pojasniti hitro širitev in velik prirastek slovanskega idioma. Vrsta difuzijskega modela, ki računa na jezikovne premike (slovanski idiom kot *lingua franca*), pa mora pojasniti konzervativnost posebej južne slovanščine, znane po ohranitvi starinskih lastnosti, npr. tonemskega naglasa, ki kaže sistem iz praindoevropsčine izvirajoče besedne prozodije, ki se je izgubila v skoraj vseh drugih slovanskih in indoevropskih jezikih. Ta rezultat ne bi bil verjeten, če bi bila južna slovanščina potomka kreoliziranega jezika, ki bi že po definiciji ob stiku izgubil lastnosti z nizko funkcijsko obremenitvijo. Cena zagovarjanja difuzijskega/kreolizacijskega modela je visoka, saj raziskovalca obremenjuje s tem, da mora razložiti ohranitev lastnosti, za katere pričakujemo, da bi v domnevanih razmerah izginile.⁶

1.2.2.3 Posebej je treba opozoriti na način, s katerim je bila uporabljena Luntova podmena o srednji in pozni fazi splošne slovanščine, podana v članku iz 1996 (očitno napisanem pred 1990), v katerem avtor povzema svoje zgodnejše delo:

»Zgodnja splošna slovanščina [...] je bila širok spekter narečij, ki so se govorila na omejenem področju, kjer je danes zahodna Sovjetska zveza, najbrž v četrtem in petem stoletju. Ko so jih dosegli Huni in Avari, so se Slovani pridružili zmagovitim hordam pri osvajanju srednje Evrope in Balkana. Nekako so se znašli v položaju, da so se množili in širili s tako hitrostjo, da so presenetili evropske opazovalce. V vrvežu nenehnega gibanja in prerazporejanja slovanskih družin in plemen so se narečja, katerih podrobnosti so za vedno izgubljene, poenotila v *liguo franco*, ki jo je verjetno prevzelo neslovansko prebivalstvo, kar je vodilo v nadaljnjo homogenizacijo. Rezultat je očitno združitev v enoten jezikovni sistem osmega stoletja – srednjo splošno slovanščino. Med leti 800 in 1100 so se Slovani ustalili in začeli ustanavljati bolj ali manj uspešne področne vladavine, ki se želijo priključiti civiliziranim državam krščanskega sveta. Jezik, ki se razvija v tem obdobju, je pozna splošna slovanščina.« (289)

⁶ Novejši prispevek, ki zagovarja (doslej) manjšinsko gledanje, je, da slovanski akut predstavlja nadaljevanje indoevropskega laringala z različnim fonetičnim razvojem v slovanščini (a) kot glotalnega zapornika v slovanskih narečjih, ki izkazujejo kratki visoki tonem, npr. kajkavski, čakavski in štokavski *brāt*, *brāta*; (b) kot laringalizacije v slovanskih narečjih, ki izkazujejo dolgi rastoči tonem, kot v osrednjeslovenskem *brāt*, *brāta* (gl. Greenberg 2007).

Čeprav je Lunt ta svoj pogled kasneje označil kot spekulacijo, rekoč, da je preprosto nemogoče v celoti rekonstruirati slovansko prazgodovino (1997: 49), pa njegovo delo vzame za izhodišče Curta, ki najde dokaz, da je širjenje slovanščine dejansko posledica tega, da je slovanščina postala *lingua franca* avarskega kaganata, tj. jezikovnega premika, ki se uporablja za razlago širjenja slovanščine v jasni opreki z migracijskim modelom (2004: 134 ss), temu pogledu pa pripisuje veliko možnosti tudi Štih (2011: 29). Kljub občudovanju Curtovih in Štihovih poskusov, da bi jezikoslovno pričevanje preslikala na zgodovinsko dokazno gradivo, pa imava pomisleke, ko gre za sklepanje, (1) da je edina razlaga za širjenje slovanščine dejstvo, da je utegnila biti *lingua franca*, in (2) da so – če je bila slovanščina res *lingua franca* – današnji slovanski govorniki nosilci razvitih različic tega domnevno enotnega jezika, vključno z mnogimi arhaizmi, segajočimi do praindoevropskega obdobja. Poleg nekaterih protidokazov, ki podpirajo migracijsko gledanje, podanih v naslednjem razdelku, si lahko ogledamo tudi današnje primere, ko določen jezik postane *lingua franca*, in ugotovimo, da se narečna raznolikost in »homogenizacija« kot posledici tega procesa vzajemno ne izključujeta. Nekaj primerov: standardna (svetovna) francoščina (*la francophonie*) in narečna raznolikost v francosko govoreči Evropi, prenašanje narečne raznolikosti (in ne poenotenega angleškega knjižnega standarda) iz Anglije v ameriške kolonije, obstoj globalizirane (svetovne) angleščine skupaj z angleškimi narečji področij, kjer se angleščina govori. Drugače povedano, reduktivni model, ki v središče postavlja jezikovno homogenizacijo, *a priori* ne ustreza stvarnosti, ki je veliko bolj zapletena.

1.2.2.4 Štih (2011: 22) sicer pravilno povzema Greenbergov pogled (2002: 168 ss.) na zapletenost, ki jo vidi v jezikovnem razvoju slovanščine na ozemlju današnje Slovenije, vendar pa je to strinjanje z Greenbergovim gledanjem v nasprotju s Štihovim splošnim zaključkom o homogenosti pozne splošne slovanščine. Trdno sva prepričana, da migracijski model pojasnjuje sledove razlik iz zgodnejšega obdobja (tj. pred l. 500). Enega od poučnih primerov nam pokaže analiza razvrstitve leksema **gьlčeti* 'govoriti', ki ga najdemo v prekmurščini in okoliških panonskih govorih (danes v severovzhodni Sloveniji), ne pa v preostali slovenščini, bosanščini/hrvaščini/srbščini ali makedonščini. Pojavi se spet v narečjih (v drugih pogledih arhaičnih, planinskih govorih) v Bolgariji. Pomenski razvoj glagola **gьlčeti* s pomenom 'govoriti' (tvorjen iz indoevropskega korena **g^hel* 'vpiti, hrumeti,') iz 'hrumeti, brneti, grmeti' (prim. staročeško *hlučeti* 'kričati, hrumeti') je bila inovacija v pomensko-oblikovnem ujemanju z antonimom **mьlčeti* 'molčati'. V tem primeru lahko najdemo isti novi pomen v osrednjeruskih govorih, kar kaže na povezavo med vzhodnoslovanskim področjem (ki ohranja inovativno praslovansko lastnost) in prebivalstvom, ki se je izselilo na področji kasnejših prekmurskih in bolgarskih govorov (za nadaljnje podrobnosti gl. Schallert in Greenberg 2007). Zaključek, ki ga lahko potegnemo iz te analize, je, da so se vrste slovanščine, prinesene v podalpski prostor in na Balkan, razlikovale, in da jih je določal njihov ustanovitelj,⁷ s časom,

⁷ Za obširnejšo obravnavo teorije ustanoviteljevega principa (ali učinka) gl. Mufwene 2001.

v večstoletnem procesu, pa so postale bolj izenačene (a nikoli niso popolnoma sovpadle); vzroke tega procesa bova obravnavala v drugi polovici te razprave, njegove mehanizme pa razložila v naslednjem odstavku. Še veliko več primerov bi lahko našli na drugih ravlinah, vključno z glasoslovno in oblikoslovno, za kar bi bila dobra uvod Andersenova monografija iz 1996 in članek iz 1999 (o njem se razpravlja tudi v Greenberg 2002: 40 ss.).

1.3 Nastajajoče gledanje na jezikovni razvoj ali jezikovno spremembo kot na sociolingvistični pojav gradi na pridobitvah sociolingvističnih raziskav – v katere je bilo od petdesetih let prejšnjega stoletja vložene veliko energije (in ki jo /po Eckertu 2000/ priporoča tudi *skupnostim prakse*) – oblike skupinske identitete, ki jih zaznamujejo empirično preverljive spremembe v jezikovni rabi (način govora). Ta model, ki ga je mogoče testirati na danes živečih populacijah in sodobnih družbah, kot vse modele, ki zadevajo človeške sisteme, lahko uporabimo za preteklost, saj naj bi njegovi posplošljivi mehanizmi kljub omejeni količini podatkov veljali enako trdno za l. 500 kot za 1500 ali 2011. Te slogovne premike lahko zaznamo v inovacijah, ki bodo opisane v drugi polovici te razprave, in v določenih primerih, kot npr. v primeru rotacizma (razdelek 1.2.2.1). Te inovacije lahko preslikamo na znane zgodovinske procese, lahko pa jih tudi absolutno datiramo na osnovi zapisov v besedilih. Opisano pojmovanje ni posebno novo, ampak se navezuje na (in izboljšuje) pojmovanje o narečni verigi, v kateri se inovacija širi z enega področja na sosednje pod pritiskom prestižne vrednosti nove lastnosti. Izboljšava ni toliko v razumevanju dinamike geografske širitve kot v razumevanju delovanja skupnosti, v kateri se prestiž oblikuje, širi in ga je mogoče opazovati v jezikovnem gradivu.

1.3.1 Čeprav to presega glavni namen pričujočega sestavka, pa vseeno velja omeniti, da so skupnosti prakse v pisni kulturi nastale kot predhodnice roman-tike in 19. stoletja, ki danes, kot že omenjeno, velja za obdobje, ko je bil izumljen narodni knjižni standard. V pretiranem osredinjanju na 19. stoletje (če ne že kar obsedenosti z njim) in – kar je za našo razpravo bistvenega pomena – na projiciranje današnjih nacionalnih meja na daljno preteklost se pozablja, da je mogoče dandanašji opazovati skupnosti prakse, ki so prispevale gradivo za izumitelje narodnih jezikovnih oblik kot tudi folklornih in literarnih kanonov. Drugače povedano, narodni jeziki v 19. stoletju niso nastali iz nič in seveda ni že vnaprej narobe iskati njihovih začetkov (nastajajočih skupnosti prakse) v zgodnejših obdobjih. Za slovenščino je treba začetke sodobne knjižne tradicije iskati v 16. stoletju in v Trubarjevi zavestni rabi pokrajinske kojne osrednjeslovenskih narečij, ki so se govorila v Ljubljani in njeni okolici. Ta kojne je bila celo v tem času sprejemljiva kot zadovoljivo materni za prebivalce področij, ki so današnja Slovenija in sosednje pokrajine v Istri in severni Hrvaški. Trubarjevo znano in pogosto navajano prepoznanje in poimenovanje govorov, ki se razlikujejo od središča, se pogosto razume kot prvo prepoznanje sodobne slovenske narodne identitete:

»Kadar ta Slouenski Iefig fe poufod glih inu veni vishi ne gouori, drigazhi gouore sdoftimi bešledami Crainci, drigazi Coroshci, drigazhi Shtaierij inu Dolenci tar Beziaki, drigazhi Krashouci inu Iltriani, drigazhi Crouati. Obtū fmo mi letu nashe dellu Crainski Iefig hoteli poštauti, ša dofti rizhi uolo, ner vezh pag, kirfe nom sdy, de ta, tih drugih Deshel ludi, tudi mogo šaftopiti: Inu mi nefmo vletimu nashimu obrazhanu, oli Tolmazheuanu lepih, glatkih, višfokih, kunstih, nouih oli nefnanih bešled, kateri ufaki dobri preprofti sloueniz lahu more šaftopiti« (Trubar 1555: 3).

Ne glede na to, kako zelo bi si kdo želel razlagati Trubarjevo poimenovanje *sloueniz* v smislu etnične ali narodne identitete, pa sta vsaj dve stvari v njegovi izjavi nedvomni, če sledimo notranji logiki njegovega besedila: (a) *sloueniz* se nanaša na skupnost govorcev, ki so bili sposobni razumeti vrsto jezika, v kateri piše Trubar (»ufaki dobri preprofti sloueniz lahu more šaftopiti«); (b) to skupnost lahko preslikamo na skupine, ki jih našteje po imenu (Crainci, Coroschi, Shtaierij ...). Od trenutka, ko so bila Trubarjeva dela in dela njegovih sodelavcev sprejeta v teh jezikovnih skupnostih, jih je funkcijsko mogoče imeti za skupnost prakse. Novejše raziskave so v tem smislu osvetlile naše razumevanje še prakse drugih skupnosti med južnoslovanskimi kulturami, npr. Blažević 2008 v zvezi z ilirskim gibanjem, Peti-Stantić 2008 v zvezi s hrvaško in srbsko pisno tradicijo, Snojeva opažanja o črnogorskem jeziku (Snoj 2007). Ob upoštevanju teh bolj niansiranih obravnav je mogoče v prihodnosti videti čas, ko nam bo bolj povezana pripoved o razvoju od predzgodovinske rekonstrukcije do sodobnosti omogočila vse bolj realno sliko razvoja jezikovnih skupnosti z vsemi njihovimi spremembami.

2 Alpska slovansčina, Brižinski spomeniki in slovenščina

2.0 V strokah, ki preučujejo Slované v drugi polovici prvega tisočletja, predvsem v jezikoslovju, zgodovinopisju in arheologiji, se občasno pojavljajo težnje po reviziji spoznanj, pojmov in poimenovanj, katerih cilj ali stranski proizvod je odrekanje ali omejevanje slovenskosti ljudstvu, ki je tisti čas poseljevalo vzhodne Alpe. Neizogibna posledica takih revizij bi bila sprememba vrednostne sodbe o slovenski zgodovini. Opredelitev slovanskega jezika omenjenega prostora in časa je temeljnega pomena iz dveh prestižnih razlogov. (1) Proti koncu prvega tisočletja so bila na področju današnje Koroške zapisana prva (daljša) slovanska besedila v latinični pisavi, ki jih po nahajališču pred nemško sekularizacijo (1803) imenujemo Brižinski spomeniki.⁸ Jezik, ki ga izpričujejo ta besedila, se evidentno razlikuje od jezika, v katerem so napisani sočasni starocerkvenoslovanski spomeniki.⁹ (2) Ker v razdobju od povezave Karantancev z Bavarci (pribl. 740) in vzpostavitve frankovske nadoblasti (743) do zapisov Brižinskih spomenikov (najverjetneje

⁸ Rokopisi so bili do sekularizacije shranjeni v benediktinskem samostanu bavarskega, do tedaj nadškofijskega mesta Freising, katerega ime je Anton Janežič leta 1854 poslovenil kot *Brižinj* (Grdina 1993a: 155).

⁹ Opredeljevanje Brižinskih spomenikov kot cerkvenoslovanskih besedil slovenske redakcije, ki se mestoma pojavlja v neznanstveni literaturi, ni primerno, saj posameznorejzikovnih redakcij cerkvene slovansčine sicer ne zasledimo pred letom 1100.

972–1039)¹⁰ na tem prostoru ni potrjeno nobeno obširnejše preseljevanje, smemo upravičeno sklepati, da je jezik Brižinskih spomenikov mlajša razvojna stopnja jezika, ki je bil v rabi v najstarejši slovanski samostojni kneževini Karantaniji (pribl. 630–743). Vprašanje jezika Brižinskih spomenikov je torej prestižno vprašanje *par excellence*, saj je neposredno povezano z dvema slovanskima primatoma, od katerih je prvi kulturnozgodovinski, drugi pa politični, zato ne čudi dejstvo, da bi si ta jezik radi pripisali različni narodi.

2.0.1 Da so Brižinski spomeniki napisani v predhodnici današnje slovenščine, je bilo splošno sprejeto že kmalu po njihovem odkritju. Čeh Josef Dobrovský je njihovo izdajo zaupal Jerneju Kopitarju, ker je sodil, da gre »za novo odkritje v območju kranjsko-slovenske književnosti«.¹¹ V pismu z dne 22. julija 1822 je zapisal: »Eno novo odkritje na področju kranjskoslovenskega slovstva Vam mora biti dobrodošlo. Toda morebiti že veste, kaj je v novem Slovstvenem glasniku 1807 pisano o tem. V Freisingu je bil najden rokopis, v katerem je nekaj liturgičnih odlomkov v ilirskem koroškem narečju, kakor je tam rečeno.«¹² Sistemsko slovenskost Brižinskih spomenikov je tudi za današnja merila neoporečno argumentirano dokazal Fran Ramovš v uvodu k svoji in Kosovi izdaji teh besedil.¹³ Delni povzetek Ramovševih spoznanj, obogaten z nadaljnjimi argumenti, bo prikazan v nadaljevanju tega članka. Ramovševemu dognanju parcialno oporeka po rodu ruski, tedaj na Slovaškem delujoči slavist Aleksander Isačenko,¹⁴ ki skuša jezik Brižinskih spomenikov pripisati velikomoravski, torej starocerkvenoslovanski tradiciji. Ramovševe ugotovitve so nasproti Isačenkemu ubranili Bajec (1949), Tomšič (1958), Kolarič (1961/61, 1965)¹⁵ in predvsem Varja Cvetko Orešnik.¹⁶ Ker odziv slovenskih avtorjev s strani Isačenkovih morebitnih somišljenikov ni bil nikdar resno problematiziran, kaj šele ovržen,¹⁷ je v sodobni znanosti obveljalo, da pripisovanje Brižinskih spomenikov velikomoravski starocerkvenoslovanski tradiciji ni vzdržalo potrebne kritike in je torej zgrešeno. Sledi Hammova domneva, po kateri naj bi drugi Brižinski spomenik na Koroško posredovali hrvaški glagoljaši.¹⁸ Ta domneva, ki doslej sicer še ni bila ovržena vsestransko in s polno argumentacijo, v znanosti ni bila sprejeta, kar je implicitno razvidno že iz pisanja preostalih hrvaških jezikoslovcev, še zlasti Jadranke Gvozdanović, ki argumente

¹⁰ O problemu datacije izčrpno Grdina 1993: 23 s.

¹¹ Citat po Vondráku navaja Grdina 1993a, 154.

¹² Odlomek iz pisma Dobrovskega navaja Toporišič 1989: 11.

¹³ Ramovš in Kos 1937: 5–15.

¹⁴ Isačenko 1943.

¹⁵ Bibliografske podatke navaja Cvetko Orešnik 1996: 199.

¹⁶ Cvetko Orešnik 1996: 193–202.

¹⁷ Kot podmena se Isačenkov pogled v zelo omiljeni obliki (»besedilo je starocerkvenoslovansko s slovenskimi in nemškimi jezikovnimi prvinami, s slovenskega stališča gre za najstarejša slovenska besedila«) še pojavlja v slovaški Wikipediji (http://sk.wikipedia.org/wiki/Frizinsk%C3%A9_pamiatky, dostop dne 23. 8. 2011), medtem ko istonaslovna spletna besedila v drugih jezikih Brižinskim spomenikom ne odrekajo slovenskosti.

¹⁸ Hamm 1966: 37–62.

v prid slovenskosti Brižinskih spomenikov celo pomnoži in nikdar ne podvomi v enačenje jezika teh besedil s staro slovenščino.¹⁹ Nadaljnji poskus problematiziranja slovenskosti slovanskega idioma v vzhodnih Alpah pred 11. stoletjem, kasneje pa le severno od glavnega alpskega grebena, prihaja izpod peresa avstrijskega slavista Otta Kronsteinerja,²⁰ Isačenkovega učenca. Po njegovem mnenju naj bi bil jezik slovanskih prebivalcev današnjega vzhodnega dela Avstrije do 11. stoletja alpska slovanščina, katere severni del, torej tisti, ki se je govoril severneje od glavnega alpskega grebena, ne bil združljiv s predstopnjo slovenščine, saj naj bi se od te razlikoval po nekaterih razločevalnih značilnostih. Jezik Brižinskih spomenikov se v tem delu implicitno razume še kot alpskoslovanski, torej še ne slovenski.²¹ To naziranje prepričljivo ovrže Cvetko Orešnikova, ki argumente zanj označi kot premalo natančne in neutemeljene.²² Kronsteiner zato svoje stališče zelo omili, Pohl pa ga tako rekoč spremeni. Kronsteiner, ki se na pisanje slovenskih jezikoslovcev sicer precej ostro odzove,²³ zapiše tudi, da je pripadnost Brižinskih spomenikov slovenščini vprašljiva le s stališča glotonimije, ne pa tudi kulturne in jezikovne zgodovine, saj je po njegovem mnenju vprašanje, kaj pomeni pridevnik *slovenski* v zvezi z besedilom 8. stoletja,²⁴ ko naj bi nastale predloge za ohranjene prepise. Zapiše tudi, da je alpska slovanščina južno od glavnega alpskega grebena, torej tisti del, v katerem so napisani Brižinski spomeniki, ena od predstopenj današnje slovenščine, točneje njenih koroških in štajerskih narečij.²⁵

2.0.2 Kasneje ima Pohl Brižinske spomenike za staroslovenska besedila.²⁶ Zato smemo reči, da je tudi to problematiziranje aktualno le še v zelo omejenem obsegu, in sicer v obliki vprašanja slovenskosti izumrlega alpskoslovanskega idioma severno od glavnega alpskega grebena. Najnovejše problematiziranje slovenskosti slovanskega idioma v vzhodnih Alpah na preloma prvega tisočletja (in kasneje) prihaja izpod peresa slovenskega zgodovinarja Petra Štiha,²⁷ ki na podlagi sočasnih

¹⁹ Gvozdanović 1989: 39–49, domneva, da se je v času zapisa Brižinskih spomenikov že izvršil samo slovenski pomik cirkumfleksa tipa *ôko* > *okô*.

²⁰ Kronsteiner 1975 = 1981: 191 s.

²¹ Eksplicitna je le Pohlova izjava v Kronsteiner 1982 = 1984: 9, ki pravi takole: Po O. Kronsteinerju je pojem 'alpska slovanščina' upravičena do 11. stoletja, od tedaj se začnajo južno od glavnega alpskega grebena, torej na Koroškem in Štajerskem, pojavljati glasovne oblike, ki jih lahko označimo kot 'staroslovenske'. S takim pojmovanjem presežemo vprašanje, ali so Brižinski spomeniki, ki so nastali v 10. stoletju, slovenski ali ne. Brižinski spomeniki so staro(cerkveno)slovanski, izkazujejo pa poteze, ki so bile tisti čas značilne za alpsko slovanščino, kot se je govorila na Koroškem.

²² Cvetko Orešnik 1989: 35–50.

²³ Kronsteiner 1990.

²⁴ Kronsteiner 1990: 105 = 112.

²⁵ Kronsteiner 1990: 106 = 113.

²⁶ Pohl 2005: 130 eksplicitno potrdi pravilnost izvajanj Ramovša in Cvetko Orešnikove v zvezi z enačenjem jezika Brižinskih spomenikov in avstrijskokoroških krajevnih imen slovanskega izvora. Daleč večinskemu mnenju o slovenskosti jezika Brižinskih spomenikov se Pohl pridruži še v nadaljnjih petih delih, naj bo tu omenjeno le še najnovejše v Pohl 2010: 83, 231.

²⁷ Štih 2011: 8–51, ki ob povzemanju nekaterih danes preseženih jezikoslovnih mnenj, o katerih bo tekla beseda v nadaljevanju te razprave, na str. 20 tudi zapiše »Izhajajoč iz jezikovne

omemb Slovanov in njihovega jezika sklepa o enem, še ne (dovolj) razčlenjenem slovanskem jeziku na celotnem slovanskem prostoru. Pripisovanje vzhodnoalpskega dela tega jezika slovenščini (kakor tudi pripisovanje ustreznih slovanskih jezikovnih entitet tistega časa na drugih prostorih drugim slovanskim narodom) razume kot neupravičeno projekcijo, ki naj bi jo povzročila nacionalizacija jezikov v 19. stoletju.

2.0.3 Drugi del tega članka se osredinja na problematiziranje slovenskosti slovanskega idioma v vzhodnih Alpah in južneje od njih na prelomu prvega tisočletja, tj. v času nastanka Brižinskih spomenikov, v argumentaciji skuša upoštevati čim več²⁸ filoloških, primerjalno- in splošnojezikoslovnih dejstev in spoznanj ter izsledke, ki vključujejo tudi podlage za vrednostne sodbe, ponuja v konsenz sodobnemu zgodovinopisju in arheologiji.

2.1 Za izhodišče vzemimo slovanski idiom²⁹ obravnavanega področja v času prihoda Slovanov, torej v drugi polovici šestega stoletja. Ne glede na različne jezikoslovne šole, ki predpostavljajo različne poglede na slovansko lingvogenezo, o čemer je tekla beseda v prvem delu članka, obstaja v jezikoslovni stroki relativni konsenz o tem, da se slovanski idiom tega časa v vzhodnih Alpah ni bistveno razlikoval od preostalih takratnih slovanskih idiomov. Razlik v fonološkem sistemu verjetno še ni bilo, morebitne morfološke in sintaktične razlike ter bolj verjetne razlike v leksiki pa so morale biti v izhodišču maloštevilne, tako da niso oteževale sporazumevanja med pripadniki vseh slovanskih plemen. Danes bi take razlike označili z oznako lokalizmi. Razširitev območja nekega idioma v prostor, poseljen s substratnim prebivalstvom, v našem primeru romansko (in morda deloma germansko, predvisokonemško) govorečim, ki ga proti severu in zahodu zamejujeta vsaj dva tuja, Slovanom nerazumljiva idioma, pri čemer so bili njuni govorci na razmeroma visoki kulturni stopnji, nujno povzroči pospešen eksogeni vpliv na novi idiom na njegovih bolj površinskih ravneh, predvsem leksični, ki se ne širijo na druge idiome tako intenzivno, kakor je to pričakovati v primeru globljih (praviloma endogenih) inovacij, kot so npr. fonološke in s temi povezane fonetične. To pomeni, da je slovanski idiom v vzhodnih Alpah od staroselcev in novih sosedov prevzemal najprej verjetno le lastnoimensko, predvsem zemljepisno imenje, npr. *Drava, Krka, Zilja, Beljak*, ki se ni širilo daleč niti proti jugu niti proti vzhodu, saj za to ni bilo potrebe, nato tudi občna imena, ki so zavzela nekoliko širši ali celo širok areal, npr. *míza, post*. Vendar obseg tujejezičnega vpliva na slovanski idiom

kontinuitete, ki je lastna vsakemu jeziku, se zdi zato upravičena umestitev Brižinskih spomenikov v jezikovno tradicijo današnjih govorcev slovenskega jezika in v razvojno linijo tega jezika /.../«, s čimer se pridružuje večinskemu mnenju, da je jezik Brižinskih spomenikov predhodnik (dela) današnje slovenščine, vendar ima ta jezik za še nediferencirano slovanski.

²⁸ Strokovne literatura o tej problematiki je že skoraj nepregledno mnogo, zato pričujoči prikaz nima namena biti niti izčrpen niti pregleden, temveč zgolj ilustrativen.

²⁹ Izraz *idiom* v tem članku pomeni 'človeška govorica določenega prostora v določenem času, s katero se sporazumevajo govorci, katerim je ta govorica praviloma materni jezik'. *Idiom* je sopomenka izrazu *organski jezik*, ki pa bi bil zaradi današnjega pojmovanja opozicije *jezik – narečje* za ta diskurz manj primeren.

v vzhodnih Alpah v zadnjih stoletjih prvega tisočletja še ne zadošča pomisli, da bi ta idiom zgolj iz tega razloga potreboval posebno poimenovanje. Če bi se ta idiom od preostalih sočasnih slovanskih razlikoval le po specifičnem tujejezičnem vplivu, bi tudi te razlike danes pojmovali kot lokalizme, ki ne bi zadoščali niti ugotovitvi o narečni samosvojsosti, kaj šele o samosvojsosti jezika.

2.1.1 Nastanek nove jezikovne entitete opredeljuje zadostno število jezikovnih inovacij, ki se, kot je bilo poudarjeno v prvem delu tega članka, širijo do meja bolj ali manj izoblikovane skupnosti ljudi. Neki jezikovni kontinuum³⁰ se od prvotne jezikovne skupnosti izloči s pojavitvijo jezikovnih inovacij, ki nepovratno napovedujejo razvoj v smer, katere rezultat je zgodovinsko potrjeno ali današnje jezikovno stanje. Povečevanje števila teh inovacij sčasoma doseže kritično maso, zaradi katere postane sporazumevanje med govorniki različnih kontinuumov prvotno istega idioma oteženo ali celo onemogočeno. Omejimo se za zdaj na diahrone, (večinoma) nepogojene, spontane, brezizjemne fonetične spremembe, spoznane s primerjalno metodo, ki jih opredeljuje skupna formula: glas (ali skupina glasov) *A* se v določenem času na določenem prostoru (ki ga zamejujejo izoglose) v enakih okoliščinah spremeni v glas (oz. skupino glasov) *B*. Taka jezikovna sprememba povzroči, da se glas (ali glasovna skupina) *A* brezizjemno v vseh besedah, ki ga (oz. jo) vsebujejo, spremeni v glas (oz. glasovno skupino) *B*. Morebitne izjeme so prav tako sistemske, opredeljene z različnimi (navadno fonetičnimi) okoliščinami, ki razvoj lahko zavrejo, pospešijo ali obrnejo v drugo smer. Morebitne izjeme so torej primeri, ki se ravnaajo po specialnejših zakonitostih. Za slovanski idiom obravnavanega časa in prostora na podlagi spoznanj primerjalnega jezikoslovja in preučevanja jezika Brižinskih spomenikov npr. vemo, (1) da je v medglasju izpeljal metatezo likvid na način, kot ga izkazujejo celotna južna slovansčina in idiomi češko-moravsko-slovaškega prostora ($aRC > RāC$), da se je, denimo, iz imena frankovskega vladarja Karla Velikega (umrl 814) razvilo **králj*, (2) da je skupaj s takratnim idiomom na področju kasneje imenovane kajkavščine in čakavščine izpeljal prehod praslavanskega palatalnega *d'* v *j* ($d' > j$), da se je torej pridevnik **tud'b* razvil v **tujb*, (3) da je v tej besedi še pred tem prišlo do disimilacije palatalnosti **t'ud'b* v **tud'b*, kar je skupna (sporadična) inovacija alpskoslovanskega, kajkavskega, čakavskega in štokavskega idioma, in (4) da se je v določni obliki še pred tem izvršila kontrakcija izglasnega *-*bjb* > -*i*, kar so izpeljali vsi slovanski idiomi, razen vzhodnoslovanskega. Pomen »tuji kralj« se je v slovanskem idiomu v vzhodnih Alpah, v kajkavskem in čakavskem kontinuumu 10. stoletja torej izrazil s formo (transkripcija je poenostavljena in približna) *túji králj*, v štokavskem *túdi králj*, v češko-moravsko-slovaškem **cudzi králj*, v vzhodnoslovanskem pa **tjudjéj* (morda že **čužéj*) *korólj*.

2.1.2 Obravnavani izraz, ki se je v vseh naštetih slovanskih idiomih razvil iz istega splošnoslovanskega, porazselitvenega izhodišča **t'ud'bjb karl'b*, je v

³⁰ Izraz (jezikovni) kontinuum v tem članku pomeni 'idiom z dodano časovno dimenzijo'.

štirih stoletjih po prihodu Slovanov v vzhodne Alpe torej že utrpel kritično maso endogenih fonoloških sprememb, ki je onemogočila, da bi alpskoslovanski izraz razumeli takratni govorniki vsaj vzhodnoslovanskega in češko-moravsko-slovaškega kontinuuma. Govorniki štokavskega kontinuuma z razumevanjem alpskoslovanskega izraza verjetno še ne bi imeli večjih težav, morebitne razlike med izrazom govornika alpskoslovanskega kontinuuma na eni strani in izrazom govorcev kajkavskega ter čakavskega kontinuuma na drugi pa s primerjalno metodo niso zaznavne in so bile, če sploh, irelevantne.

2.1.3 Fonetične spremembe se izvršijo v določenem času na določenem prostoru in ne segajo nujno do meja do tedaj skupnega kontinuuma. Kot je bilo prikazano v prvem delu tega članka, je razširjanje posamezne jezikovne inovacije omejeno na jezikovni prostor, v katerem je inovacija veljala za prestižno, ta omejitvev pa hkrati dokazuje obstoj skupnosti, ki jo opredeljuje in omejuje prav vrednostna sodba o posamezni inovaciji. Sprememba $d' > j$ se je izvršila v alpskoslovanskem, kajkavskem in čakavskem idiomu, ne pa tudi v takrat še sosednjih zahodnoslovanskih, pa tudi ne v kajkavščini in čakavščini še danes sosednjem štokavskem. V teh dveh idiomih je prvotni glas d' utrpel drugačen razvoj, namreč spremembo v dz oziroma $\dot{d}$. Iz tega logično sklenemo, da je bila alpskoslovansko-kajkavsko-čakavska jezikovna skupnost 10. stoletja svoja entiteta, ki je kot taka sama sebe razlikovala od sosednjih slovanskih entitet.

2.2 Jezik Slovanov se je po razselitvi še nekaj časa razvijal tako, da so določene jezikovne spremembe dosegale vse govorce, da so se torej valovi inovacij širili po vsem slovanskem svetu in se ustavljali šele na njegovih mejah. Taka je npr. sprememba kratkega a v o . Iz izposojenk slovanskih besed v sosednje jezike, zapisov slovanskih besed v tujejezičnih besedilih in iz izposojenk iz sosednjih jezikov v slovanščino namreč razberemo, da je slovanščina v prvih stoletjih po razselitvi še imela kratki a , ki se je na alpskoslovanskem področju verjetno v sredini 9. stoletja zaokrožil v o .³¹ Podobno velja za odpad šibkega jera in jora, za prehod dolgega u v y in še nekatere druge spremembe. Te spremembe, ki niso prasllovanske, imenujemo splošnoslovanske. Splošnoslovansko obdobje se konča z nastopom fonetičnih inovacij, ki ne dosežejo več vseh slovanskih govorcev.³² Prva nedvomna in zlahka

³¹ Prim. gorsko ime l. 860 *Astaruiza* iz **Astravica* za kasnejše *Ostrovica* (Kranzmayer 1958: 168 s.). Kos 1906, 83, navaja zapis iz l. 827: *Isti Sclauani ibi praesentes erant: Egilolf, Ualdrat, Liupisco, Zanto, Tranhin. Tal. Zemilo. Liupnic. Trepigo. Liupin. Uelan. Uittan. Uento. Tagazino Tesco /.../,* v katerem je predzadnje navedeno enoto treba brati **taga synu* 'njegov sin', kar se je v kasnejših slovanskih idiomih (tudi stari cerkveni slovanščini) razvilo v *togo synъ* (Birnbbaum 1975: 39; Kronsteiner 1975 = 1981: 74). Prvi zapis z o v avstrijskoslovanskem prostoru, točneje v njegovem vzhodnem delu, ki izkazuje zahodnoslovanske jezikovne inovacije, iz leta 832 po Kosu 1906: 94, navaja Holzer 1996: 91: *montem, qui apud Uinades Colomezza vocatur.*

³² Troubetzkoy 1922: 217 s.: »Quant à la fin de la période du slave commun, nous devons la reporter au moment où les différentes langues slaves perdirent pour toujours la faculté de participer toute ensemble à des changements communs. La date du dernier changement commun à tous les idiomes slaves ets donc *terminus ad quem* du slave commun.« Ugotovitev velja za

opazna taka sprememba sta druga in tretja palatalizacija, ki ne dosežeta slovanskega idioma v Novgorodu in Pskovu.³³

2.2.1 Na tem mestu se vprašajmo, koliko in katere sistemske (tj. nepogojene, spontane, brezizjemne) fonetične inovacije je izpeljal slovanski idiom v vzhodnih Alpah v času od naselitve do zapisov Brižinskih spomenikov in kakšen je njihov areal. Spodaj so torej navedene fonetične inovacije po naselitvi slovanskih plemen na nova ozemlja, ki niso splošnoslovanske, in jih izkazujejo Brižinski spomeniki ter lastnoimensko gradivo tukajšnjega slovanskega idioma do konca prvega tisočletja. Prikaz prinaša izbor nespornih dejstev in je zaradi želje po interdisciplinarnem razumevanju poenostavljen.

2.2.1.1 Metateza likvid: $aRC > RāC$ in $eRC > RēC$. Inovacija je skupna vsem južnoslovanskim idiomom, z manjšo omejitvijo (vzglasna cirkumflektirana skupina aRC) tudi češko-moravsko-slovaškemu idiomu (omejitev ne velja za osrednjeslovaška narečja), ne pa tudi lehitski skupini, ki ni ohranila dolžine ali izpeljala podaljšave (polj. *król*), in vzhodnoslovanski, ki je izpeljala polnoglasje (rus. *koról*). Pojav, ki ima verjetno že praslovanske nastavke, je v imenih potrjen od leta 784 dalje³⁴ in je bil dejaven še v 9. stoletju, kot dokazuje primer *kralj*.³⁵

2.2.1.2 Prehod splošnoslovanskega mehkega $d' > j$ (**med'a* > *meja*) se je izvršil v alpski slovanščini in kontinuumu kajkavščine in čakavščine.³⁶ V štokavščini imamo danes na tem mestu *đ*, v zahodni slovanščini (*d*)*z*, v vzhodni pa *ž*. Ti refleksi so, vsak po svoje, izpeljivi iz izhodiščnega d' , vendar ne prek vmesne stopnje *j*, saj se izvorni praslovanski *j* v teh kontinuumih ohranja nespremenjen oz. se razvija drugače. Pojav se je izvršil pred sovpadom polglasnikov ne glede na pozicijo (9. stol.), saj je moral biti zaključen ob prevzemu besede **skъdbn* 'b (sloven. *skedēnj*, čak. *skadānj*) iz starobavarske *scugin*. V tej bavarski besedi je bil namreč glas *g(i)* mehek in v slovanskem idiomu prejemniku bi zanj pričakovali substitut d' , če bi ta takrat še obstajal. Ker je refleks nekdanjega d' že dosegel stopnjo *j*, se je bavarski mehki glas substituiral s približkom *d*.³⁷ Mehkega *g* namreč takratna slovanščina v vzhodnih Alpah ni imela.

2.2.1.3 Razvoj splošnoslovanskega mehkega $t' > č$, morda prek vmesne stopnje k' . Stanje s $č$ se še ohranja v zahodnih slovenskih narečjih, hrvaščini in srbsščini. V preostalih slovenskih narečjih je glas kasneje otrdel in sovpadel z glasom *č*, nastalim po prvi palatalizaciji in jotaciji. Brižinski spomeniki izkazujejo

fonološko raven. Prvine manj stabilnih jezikovnih ravni, kot sta npr. sintaktična in leksikalna, se lahko širijo tudi prek meja močnejših snopov izoglos in celo prek meja jezikovnih družin.

³³ Holzer 1995: 66 s.

³⁴ Zapise 784 *Trebel*, 789 *Dragawitus*, *Dragoidus*, *Dragovid*, *Tragowit* po Schwarzu navaja Holzer 1996: 88.

³⁵ Ramovš 1936: 23 ss.; Greenberg 200: 76 s. = 2002: 85 s.; Holzer 2007: 55, 61.

³⁶ Ramovš 1936: 50 ss.; Greenberg 2000 5 s. = 2002: 56 s.

³⁷ Ramovš 1936: 51.

razvojno stopnjo, ki se zapisuje s črkama *k* in *c* (*choku, chocu, ecce, mogoncka*),³⁸ enako stare slovenske izposojenke v bavarščino, kjer se ta glas zamenjuje z najbolj podobnim bavarskim *k*, npr. v krajevnem imenu 1385 *Sitig* (danes pisano *Sittich*) iz slov. **Žitit* 'i (danes *Žitiče*).³⁹

2.2.1.4 Kontrakcija *oja* > *ā* in *oje* > *ě* (v Brižinskih spomenikih *tua* »tvoja«, *mega* »mojega«, *memu* »mojemu«)⁴⁰ je skupen alpski in zahodni slovanščini ter zgodovinsko na delu hrvaškega ozemlja. V slovenščini je bila v ustreznih oblikah navedenih dveh zaimkov nekdanj bolj razširjena kot danes, ko se ohranja le v zahodnih narečjih, ker je kasneje prišlo do preureditve zaimenske sklanjatve in navidezne delne restavracije starejšega stanja na osnovi imenovalnika. Kontrakcija se v vseh slovenskih narečjih ohranja v bolj izoliranih besedah, kot so npr. *pas* < **pojasъ*, *gospa* < **gospoja* (< **gospod'a*), *stati* < **stojati*.⁴¹

2.2.1.5 Prehod *y* > *i* se je vršil v času nastanka Brižinskih spomenikov. V teh besedilih je glas, nastal iz nekdanjega *y*, 53-krat zapisan s črko *i*, samo za labiali, ki so na spremembo vplivali zaviralno, se še zapisuje z *ui* ali *u* (*buiti, bui, mui, imugi, muzlite*).⁴² Datacijo potrjujejo tudi bavarski zapisi krajevnih imen, npr. 977 *Ribniza*, 1195 *Riuiniz*, danes *Reifnitz* ob Vrbskem jezeru že kaže na govorjeno *Ribnica* in ne *Ryb(b)nica*.⁴³ Pojav se je izvršil v vseh južnoslovanskih idiomih,⁴⁴ vendar ne seže prek njihovih skupnih meja, saj se razlika med *y* in *i* do danes ohranja na celotnem slovanskem zahodu in vzhodu.⁴⁵

2.2.1.6 K temu je treba dodati še verjetni zametek sicer še z drugimi dejavniki pogojene asimilacije *tv* > *t*, ki ga zasledimo v Brižinskih spomenikih v zapisu *ztoriti* (poleg več zapisov brez asimilacije, npr. *ztuoril, stuoril, stuorise*), ki je znana tudi v

³⁸ Ramovš in Kos 1937: 13. Kronsteiner 1984: 9, domneva izgovarjavo *k'*. Prim. tako stanje še v kraškem narečju, npr. *Wopk'ine* 'Opčine'.

³⁹ Ramovš 1936: 50 s.; Greenberg 2000: 73 ss. = 2002: 82 ss.; Pohl 2005: 131; Holzer 2007: 88.

⁴⁰ Ramovš in Kos 1937: 13.

⁴¹ Podrobneje o kontrakciji Šivic Dular 1998: 5–43.

⁴² Ramovš in Kos 1937: 12 s.

⁴³ Ramovš 1936: 38.

⁴⁴ Ramovš 1936: 36 ss.; Greenberg 2000: 97 = 2002: 109 ss. V stari cerkveni slovanščini se razlika med *y* in *i* še ohranja, v mlajših spomenikih pa promiskuitetno prihaja do zamenjav, iz česar sklepamo, da se razlika, ki ni imela več opore v govorjenih idiomih, v pisanem jeziku ohranja zaradi tradicije. V hrvaškem kontinuumu je dokončno sovpad *y* in *i* dokončno izvršen najkasneje v 12. stoletju (Holzer 2007: 74).

⁴⁵ Kot ne enoglasno sprejeto lahko tu navedemo interpretacijo primerov *križ* in *Rim*, ki sta z mehkimi *i* < *y* (< *ū* iz romanskega dolgega ozkega *o* v stfurl. **kro(d)že* oz. *Roma*) znana tudi v stari cerkveni slovanščini, ki sicer do leta 1100 dosledno ohranja razlikovanje med *i* in *y*, in v severni slovanščini, ki to razlikovanje ohranja do danes. Po eni od interpretacij tega dejstva naj bi bili besedi v času pokristjanjevanja prevzeti najprej v zahodno južno slovanščino, kjer naj bi se (verjetno najprej) izvršila obravnavana sprememba, in se od tod razširila k drugim Slovanom (Bezlaj 1995: 180).

zapisu osebne imena 1030 *Dridogoi* na avstrijskem Štajerskem.⁴⁶ Ta asimilacija je značilna le za slovanski kontinuum vzhodnoalpskega prostora⁴⁷ in je ne pozna niti kajkavščina niti čakavščina.

2.2.1.7 V istem času zasledimo tudi že zametek rotacizma (spremembe etimološkega *ž* v *r* med samoglasnikom in *-e*), prim. v Brižinskih spomenikih dvakrat *tere* poleg še *ise*,⁴⁸ ki je potrjen tudi južneje. O rotacizmu je podrobnejša beseda tekla v prvem delu tega članka (glej 1.2.2.1).

2.2.2 To so glavne, zlahka razvidne fonološke inovacije, ki jih je alpska slovanščina izpeljala do konca prvega tisočletja. Ob tem je treba povedati dvoje. (1) Fonološka jezikovna raven je najstabilnejša. Jeziki imajo navadno od 25 do 30 fonemov (splošnoslovanski jezik jih je imel 28), zato spremembe na tej ravni pogosto povzročijo nadaljnje sistemske premike. (2) Prikaz se omejuje na spremembe v segmentnih fonemih in pušča suprasegmentne (naglasno mesto, kvantitetna in tonemska razmerja) ob strani, ker je argumentacija o teh pojavih le primerjalno-jezikoslovna in relativnokronološka ter je z listinskim gradivom tistega časa skorajda ni mogoče podpreti. Tudi spremembe na drugih, manj stabilnih jezikovnih ravneh, kot sta morfološka⁴⁹ in sintaktična, naj za zdaj ostanejo ob strani. Omeniti moramo le še spremembe na najmanj stabilni leksikalni ravni, v prvi vrsti izposojenke iz substratnih in adstratnih jezikov, ki pa so glede na naravo listinskih zapisov razvidne le v lastnoimenskem gradivu, glede na naravo Brižinskih spomenikov pa le v redkih primerih, kot sta npr. zapisa *circuvah* in *zezarstuo*. Ob tem ni nepomembno, da je vokalizacija *cirkva* razen v slovenščini ohranjena le še v kajkavščini, medtem ko ima današnja čakavščina večinoma premetano *crikva*, štokavščina pa *crkva*.

2.2.3 Iz doslej povedanega sledi ugotovitev, da se slovanski idiom v vzhodnih Alpah ob prelomu tisočletja ni bistveno razlikoval od slovanskih idiomov na kajkavskem in čakavskem ozemlju, da pa so bile razlike med temi tremi idiomi in preostankom južne slovanščine na eni strani in zahodno ter vzhodno slovanščino na drugi že tako velike, da je bilo sporazumevanje med njihovimi govorniki vsaj že močno oteženo, če že ne onemogočeno. To potrjuje tudi dejstvo, da so kasnejše inovacije prostorsko še bolj omejene. Denazalizacija *q > u* se v čakavskem idiomu izvrši do konca 11. stoletja (Baščanska plošča nosnikov nima več),⁵⁰ medtem ko je drugačna denazalizacija *q > o* samo slovenska in mlajša.

⁴⁶ Zapis navaja Kronsteiner 1981: 78 in ga rekonstruira **Tvǫrdogojb*.

⁴⁷ Podrobneje Cvetko Orešnik 1996: 195 s.

⁴⁸ Cvetko Orešnik 1996: 195.

⁴⁹ Verjetno najstarejša morfološka izoglosa je končnica *-q* v orodniku ednine a-jevskih osnov, ki je znana na slovanskem zahodu, na jugu pa le v slovenščini, kajkavščini, čakavščini in črnogorskih narečjih, medtem ko imata preostali del južnoslovanskih idiomov in vzhodna slovanščina na tem mestu končnico *-oq* (Holzer 1995: 66 s.) Tej izoglosi se deloma pripisuje višjo, že praslavansko starost (Ramovš 1936: 7; Šivic-Dular 1987: 55).

⁵⁰ Holzer 2007: 77.

2.2.3.1 Ohranitev nosnikov je eden od arhaizmov alpskoslovanskega jezikovnega prostora. Denazalizacija je z jugovzhoda proti severozahodu napredujoča inovacija. Nosniki se v lastnoimenskem gradivu našega prostora ohranjajo še v poznem srednjem veku, različni refleksi v današnjih osrednjih narečjih narekujejo njihov obstoj še v 15. stoletju, v obrobni zahodni in severozahodni narečjih pa prav do pred kratkim, v podjunskem narečju se nosni *q* v naglašeni zlogi ohranja vse do danes.⁵¹

2.2.4 Drugi arhaizem je ohranitev neasimilirane skupine *dl* (in *tl*), ki se do danes regularno ohranja na Zilji, reliktno po vsej Koroški in deloma na Štajerskem, iz zgodovinskih zapisov pa sklepamo, da je bilo področje brez asimilacije nekdanj precej širše. Inovacija *dl > l*, ki je južno od slovenščine zelo stara, saj jo brez izjeme pozna že stara cerkvena slovanščina, pa tudi v kajkavščini in čakavščini ni o njej nobene sledi,⁵² je vsaj v severnem delu alpskoslovanskega kontinuuma bistveno mlajša (prim. iz Brižinskih spomenikov *modliti*, *modlim*, *vzedli*; izjemo *crilatec* je najlažje razložiti z disimilacijo),⁵³ saj se oblike tipov *padla*, *pletla*, v katerih asimilacijo sicer zavirajo sedanjske oblike glagolov *pasti*, *plesti*, ohranjajo v vseh severozahodnih slovenskih narečjih, vključno z gorenjščino, rovtarščino in savinjščino.⁵⁴

2.2.5 Na tem mestu se zdi potrebno ponoviti del sklepnih ugotovitev Cvetko Orešnikove, ko argumentira slovenskost Brižinskih spomenikov:

»[...] Gre na eni strani za pojav t. i. rotacizma v primeru *tere*, ki kaže na verjetno (zahodno)-južnoslovanski izvor, ter na drugi strani za razvoj **dj > j*, ki prav tako kaže v isto smer. V kombinaciji z ohranjenim arhaizmom *dl*, pojavom kontrahiranih oblik in (v manjši meri drugih inovacij, ki se dobijo tudi širše) ter zlasti z domnevno že izpeljanim akcentnim premikom tipa *ôko > okô*, na katerega je ob analizi Brižinskih spomenikov z argumenti opozorila J. Gvozdanović, je mogoče dokaj zanesljivo domnevati (zahodno)južnoslovanski izvor Brižinskih spomenikov, medtem ko bi izpeljani cit. naglasni premik sam zase predstavljal tudi ekskluzivno slovensko izogloso. Primerno interpretiran sistem povezave cit. inovacij in ohranjenih značilnih arhaizmov, kakor so predstavljeni v Ramovšem uvodu v kombinaciji z domnevanim akcentnim premikom ter zgodovinskimi dejstvi, dokaj zanesljivo potrjujejo tezo, da Brižinski spomeniki v svoji ohranjeni redakciji predstavljajo slovenske tekste. Glede na njihovo datacijo je seveda razumljivo, da so razločevalne poteze maloštevilne in jih je treba upoštevati kot sistem.«⁵⁵

2.3 Upoštevajoč načelo Occamove⁵⁶ britve *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*, lahko torej na osnovi fonoloških inovacij za čas okrog leta 1000 ugotovimo jezikovno skupnost, iz katere so se razvile današnja slovenščina,

⁵¹ Greenberg 2000: 117 ss. = 2002: 130 ss.

⁵² O možnih ostankih te glasovne skupine v romunski izposojenki *mocirlă* glej Cvetko Orešnik 1993.

⁵³ O problematiki Cvetko Orešnik 1996: 195.

⁵⁴ Ramovš 1936: 46 ss.; Greenberg 2000: 81 = 2002: 91 s.

⁵⁵ Cvetko Orešnik 1996: 198 s.

⁵⁶ Pisavo s *cc* povzemam po Glonarju 1933: 140.

kajkavščina in čakavščina, če pa k tem spremembam prištejemo še zametke nadaljnjih fonoloških inovacij, predvsem asimilacijo $tv > t$ in že morebitni pomik cirkumfleksa, oba opisana arhaizma in leksikalne, predvsem lastnoimenske posebnosti, lahko iz te skupnosti že razberemo izločanje njenega severozahodnega, samo slovenskega dela. Sodobno primerjalno jezikoslovje in dialektologija za slovenščino izhajata iz idioma, ki ga zdaj imenujeta izhodiščno splošnoslovensko stanje, saj lahko samo s pomočjo tega izhodišča uspešno ugotavljata natančne poteke nadaljnjih jezikovnih sprememb. Izhodiščno splošnoslovensko stanje je seveda abstrakcija, ki približno ustreza dejanskemu stanju slovanskega idioma 10.–11. stoletja na področju današnje Slovenije in severno ter zahodno od nje. Abstrakcija kot metodološka nujnost⁵⁷ torej obsega kontinuum tukajšnjega slovanskega idioma, pri čemer vemo, da se je ta v navedenem času spreminjal in da se ni govoril enako na celotnem obravnavanem prostoru. Vanj so vključene vse inovacije, ki so zajele celotni slovenski prostor (torej od kajkavskih in čakavskih meja do meja romanskih, bavarških, zahodnoslovanskih, avarskih in kasneje madžarskih idiomov), ne glede na to, kdaj točno do 10.–11. stoletja so se izvršile (*terminus ad quem* je slovenski pomik cirkumfleksa), in ne glede na to, v katerih slovanskih idiomih⁵⁸ so še poznane. Vključeni so tudi arhaizmi, ki jih drugje (skoraj) ni, na leksikalni ravni pa še za ta prostor značilne lastno- in občnoimenske besede. Za izhodiščno splošnoslovensko stanje je treba npr. domnevati še obstoj obeh nosnih samoglasnikov, saj se njihovi refleksi v naših severozahodnih narečjih razlikujejo od refleksov preostalih e-jevskih in o-jevskih glasov.⁵⁹ To izhodiščno stanje se razlikuje od izhodiščnega kajkavskega in čakavskega stanja. V izhodiščni kajkavščini npr. nosni *o* sovpadе s samoglasniškim *l*, nosni *ε* pa z ustnim *e*. V čakavščini nosni *o* sovpadе z *u*, nosni *ε* pa kakor v kajkavščini z ustnim. Izhodiščno slovensko stanje obsega tudi nekaj naglasnih posebnosti, od katerih navajava samo dve.

2.3.1 Pomik splošnoslovanskega cirkumfleksa na prvi desni zlog se je vršil v več valovih, najmanj treh. Najprej je prišlo do pomika s polglasnika, ki je kasneje odpadel (*stō*). To je skupna splošnoslovanska inovacija. Naslednji val, ki je (skoraj) samo slovenski⁶⁰ in skupen (skoraj) vsem slovenskim narečjem,⁶¹ zajame pomik cirkumfleksa na izglasni zaprti zlog (*kokôš*, *golôb*), zadnji val, ki verjetno ne doseže nekaterih severovzhodnih, kajkavščini sosednjih govorov, pa pomik na odprti zlog

⁵⁷ Celo v današnji dialektologiji se ni mogoče izogniti abstrakcijam idiomov, saj je tudi posamezno narečje zgolj abstrakcija. Tako npr. dolensko narečje dejansko ne obstaja, temveč obstaja npr. šentruperški govor kot del vzhodnodolenskega podnarečja dolenskega narečja slovenskega jezika (V. Smole, ustno).

⁵⁸ Izjema so splošnoslovanske inovacije.

⁵⁹ Rigler 2001: 18.

⁶⁰ Izjema je nekaj obrobni kajkavskih govorov.

⁶¹ Sporna izjema je rezijansko narečje, za katero se večinsko domneva, da je sodelovalo pri naglasnem pomiku in da je današnje stanje posledica kasnejšega umika in analognih izravnjav. Ohranitev nepomaknjene naglasa v rezijanščini zagovarja npr. Greenberg 2000: 105 = 2002: 117.

(*okô*). Pojav v njegovem drugem in tretjem valu datirajo v 10.–11. stoletje.⁶² Po mnenju hrvaške jezikoslovke Jadranke Gvozdanović, ki pa ni splošno sprejeto, naj bi bil pomik že razviden iz nekaterih zapisov v Brižinskih spomenikih.⁶³

2.3.2 Umik naglasa s kratkega izglasnega samoglasnika na dolgi samoglasnik predzadnjega zloga (*zvězda, dúša, víno*). Pojav, ki zajame vse slovensko ozemlje, vendar ne seže niti na kajkavsko niti na čakavsko, datirajo v 12. stoletje. Da gre za zelo star pojav, govori tudi dejstvo, se je izvršil pred skrajšavo dolgih prednaglasnih samoglasnikov.⁶⁴

2.3.3 Navedena dva pojava sta prva v nizu specifičnega razvoja slovenskega vokalizma, za katerega sta značilni svojska odvisnost samoglasniške kvalitete od kvantitete⁶⁵ in z naglasnim mestom pogojena samoglasniška dolžina.⁶⁶

2.3.4 Razlike med jugovzhodnimi slovenskimi narečji in sosednjo kajkavščino ali jugozahodnimi slovenskimi narečji in sosednjo čakavščino bi na prvi pogled lahko zaznali kot narečne razlike, saj je komunikacija med organskimi govorcji z obeh strani jezikovne meje mogoča še danes. Po drugi strani pa na isti prvi pogled prekmurskega in slovenskega istrskega narečja ne bi bilo mogoče pripisati istemu jeziku, saj se Prekmurec in Istran, če spregovorita vsak v svojem narečju, ne moreta sporazumeti. Pa vendar si prekmursko in istrsko narečje delita več starih skupnih pojavov kot vsako od teh slovenskih narečij s sosednjima kajkavskim oz. čakavskim. Iz jezikovnozgodovinskih razlogov je torej upravičeno prištevati prekmurščino in istrščino k slovenskemu, kajkavščino in čakavščino pa k hrvaškemu jeziku, kot ta termin razumemo danes.⁶⁷ Idiome enega jezika od idiomov sosednjega sorodnega jezika ločuje snop izoglos,⁶⁸ za katerega je bilo upoštevanje zgodovinske okoliščine ugotovljeno in dogovorjeno, da predstavljajo jezikovno mejo. Projekcija današnjega stanja v čas nastanka Brižinskih spomenikov, ki se zdi na prvi pogled upravičena zgolj s potrebo po utemeljevanju zgodovinskosti slovenskega jezika in posledično naroda, si pridobi pravico do obstoja z dejstvom, da jezik vzhodnoalpskega prostora okrog leta 1000 že nakazuje jezikovni razvoj, ki se je lahko nadaljeval le v slovenskih narečnih kontinuumih, ne pa tudi v drugih slovanskih, niti ne v nam

⁶² Ramovš 1950: 510, 513; Greenberg 2000: 105 ss. = 2002: 117 ss. Dokončni terminus ante quem je sicer 12. stoletje. Pomik je namreč starejši od bavorske diftongizacije dolgega *i*, ki je listinsko potrjena v 12. stoletju, saj bi ga sicer pričakovali tudi v primeru *likof* (Ramovš 1936: 55).

⁶³ Gvozdanović 1989: 49, pravi: »2. sloj karakterističan za vrijeme nastanka sačuvanog prijepisa, u kojem je denazalizacija refleksa *o* u poslijeakcenatskim slogovima bila prisutna, akcenat je povučen s medijalnog slabog jera, i progresivni akcenatski pomak s inicijalnog slabog jera i inicijalnog silazno akcentuiranog vokala na vokal u slijedećem slogu već je bio prisutan.«

⁶⁴ Ramovš 1950: 511; Greenberg 2000: 120 s. = 2002: 133.

⁶⁵ Odvisnost samoglasniške kvalitete od kvantitete je sicer v jezikih pogost pojav. V drugačni obliki je znana tudi v kajkavščini in vzporedno v nekaterih čakavskih govorih.

⁶⁶ Ramovš 1936: 61.

⁶⁷ Jezik je zgodovinsko jezikoslovno bolj ali manj upravičena skupina organskih idiomov.

⁶⁸ Snope starejših izoglos, ki delijo severozahodne južnoslovanske idiome, navaja Greenberg 2000: 50 = 2002: 56.

najbližjem kajkavskem in čakavskem. Razlike med temi idiomi tedaj resda še niso bile velike, so pa bile za nadaljnji razvoj že usodne.

2.4 Vendar tu ne gre toliko za vprašanje, kakšen je bil obravnavani idiom, temveč kateri. Upošteva je teritorialno načelo je bil alpskoslovanski, upošteva je primerjalnojezikoslovno in kulturnozgodovinsko pa staroslovanski. Kot tak se je razlikoval od sosednjega kajkavskega, čakavskega in češko-moravsko-slovaškega. Njegov današnji kontinuum so narečja slovenskega jezika, točneje rečeno, del slovenskih narečij. Problem poimenovanja jezika slovanskega prebivalstva v vzhodnih Alpah na prelomu prvega tisočletja spominja na vprašanje, ali je res, da se je moja⁶⁹ stara mati rodila leta 1892. Ko se je rodila, namreč še ni bila moja stara mati, saj je to postala šele v svojem kontinuumu, katerega prvi nujni korak je bil rojstvo mojega očeta (ki takrat še ni bil moj oče), drugi pa, da sem se rodil jaz. Leta 1892 je nosila drugačen priimek kot v času mojega rojstva, pa vendar je ohranila svojo identiteto od takrat, ko je kot majhne deklice verjetno niti sosedje niso zanesljivo razločevali od njenih sestra, pa vse do svoje smrti v času moje mladosti. Navedena figura je sicer videti kot metafora, vendar je v resnici sinekdoha, *pars pro toto*. Kontinuiteta nekega naroda je mnogokratni zmnožek primerljivih odnosov: število udeleženih oseb je treba pomnožiti z milijonom, število generacij od časa zapisa Brižinskih spomenikov pa je štirideset in ne tri, ki so zaobsežene v sinekdohi. Tako kot ni sporno reči, da se je moja stara mati rodila leta 1892, tudi ne more biti sporno, da je idiom, ki se je na prelomu prvega tisočletja govoril v vzhodnih Alpah, starejša stopnja slovenskega kontinuumu, in sicer ne glede na to, ali ga imenujemo prvotna slovenščina, stara slovenščina, alpska slovanščina ali izhodiščno splošnoslovensko stanje, in ne glede na to, kako so ga imenovali sodobniki.⁷⁰ Tudi če so sodobniki poznali več slovanskih idiomov tistega časa, niso bili občutljivi za razmeroma majhne razlike v fonoloških sistemih⁷¹ in morda nekoliko večje na manj stabilnih jezikovnih ravneh, saj so primerljive razlike opažali tudi v drugih organskih, predvsem romanskih in nemških idiomih, pa tudi v govorjenih različicah srednjeveške latinščine. Zato so bili nagnjeni k posploševanju in spregledovanju

⁶⁹ Mišljena je stara mati soavtorja M. S., zato so ustrezne zaimenske oblike navedene v ednini.

⁷⁰ Dejstvo, da se različni slovanski idiomi zgodnjega srednjega veka v pisnih virih omenjajo s kolektivnimi poimenovanji *slověnskŭjъ językŭ*, *Slavonica lingua*, *lingua Sclavanisca*, *Windische Sprache* ipd., ima Štih 2011: 25 ss., za dokaz o obstoju enega samega slovanskega jezika tistega časa od Egeja do Alp in od tod do Dnepra, katerega notranje razlike naj bi pojmovali kot razlike med narečji. Tu je treba poudariti, da je razlikovanje med jeziki in narečji izrazito sodobno pojmovanje, ki se je lahko začelo uveljavljati šele s pojavom standardizacije in nastankom knjižnih jezikov, pri nas torej v 16. stoletju. V izogib tej dvojnosti, s katero je zaznamovan sodobni pomen besede *jezik*, se za organski jezik določenega prostora in časa v tem sestavku uporablja beseda *idiom*.

⁷¹ Tako npr. niti Konstantin in Metod očitno nista bila pretirano pozorna na razliko med refleksom splošnoslovanskega *t'* v njunem solunskem govoru, ki se je glasil *št*, in v češko-moravsko-slovaškem idiomu, kjer se je glasil *c*, kaj šele, da bi se te razlike zavedal cesar Mihael III., ki ju je na Moravsko poslal, rekoč: »Vidva sta namreč Solunčana, a Solunčani vsi čisto slovansko govore« (prevod citata naveden po Štihu 2011: 25).

za tisti čas nepomembnih razlik. Razlik, ki so v kontinuiranih razvojih naslednjih stoletij privedle do jezikovnih skupnosti, kot jih poznamo danes.

2.5 Drugi del tega sestavka, ki prinaša najočitneje zaznavni trdojedrni del jezikoslovne argumentacije, lahko sklenemo z naslednjimi ugotovitvami, ki jim danes ne nasprotuje tako rekoč noben jezikoslovec. (1) Slovanski jezik v vzhodnih Alpah se v času poselitve ni pomembno razlikoval od jezika drugih slovanskih plemen. (2) V naslednjih stoletjih se nekaj jezikovnih inovacij še razširi po vsem slovanskem svetu (tako iz praslovenskega nastane splošnoslovanski jezik), kasneje se izoglose vse bolj ožijo, tako da posamezne inovacije zajemajo vse manjše jezikovne prostore. (3) Iz splošnoslovanskega jezika 7. in 8. stoletja se polagoma izdvajajo narečni kontinuumi, zamejeni z izoglosami in njihovimi snopi, tako da mlajše globinske inovacije nekega kontinuumu, kot so npr. spontane glasovne spremembe, praviloma ne segajo več prek meja snopov. (4) Sodeč po jezikovnih inovacijah, ki so se odvijale do in v času zapisa Brižinskih spomenikov, je bilo ugotovljeno, dokazano in večinsko sprejeto, da te inovacije predstavljajo sistem, ki ga lahko prepoznamo samo v zgodnjem kontinuumu slovenskega jezika. Alpskoslovanski kontinuum se na prelomu prvega tisočletja že razlikuje od najbližjega kajkavskega in čakavskega. Dokazljive razlike med njimi so v tem času sicer še maloštevilne, vendar že usodne za nadaljnje razvoje navedenih idiomov.⁷² (5) Slovanski kontinuum

⁷² Štihoval trditev (Štih 2011: 23) »Čeprav se mnenja jezikoslovcev ponekod med seboj zelo razlikujejo, je kljub temu na podlagi povedanega možno povzeti, da naziranje, po katerem je bil v zgodnjem srednjem veku v vzhodnih Alpah že govorjen *poseben slovanski jezik*, pa naj ga imenujemo slovenski, praslovenski, staroslovanski ali pa alpskoslovanski, jezikoslovno ni utemeljeno« ni točna. Ko današnje jezikoslovje preučuje jezikovne idiome obravnavanega časa in prostora, govori o narečnih kontinuumih, ne o jezikih, saj snopi izoglos za razčlenitev po jezikih tedaj še niso bili dovolj izraziti. Vsi jezikoslovci se strinjajo, da se je slovanski kontinuum v vzhodnih Alpah na prelomu tisočletja razlikoval od drugih slovanskih kontinuumov, razhajanja so le v vrednotenju teh razlik in v natančnejšem arealnem razmejevanju. Alpskoslovanskega idioma vsaj v sodobnem času nihče ne imenuje praslovenščina, ker bi bilo tako poimenovanje z jezikoslovnega stališča zares neutemeljeno, česar pa ne bi mogli trditi za poimenovanje stara slovenščina, čeprav se je ta narečni kontinuum v danes neugotovljivih ali težko dokazljivih podrobnostih verjetno (že) razlikoval od sočasnega panonskoslovenskega. Pri Štihovali uporabi jezikoslovnih mnenj o obravnavani problematiki izrazito zbode v oči ekstenzivno in izbrano navajanje pogledov iz Kronsteinerjevih del, ki v slavistiki niso bila večinsko sprejeta, in enega s temi pogledi soglasnega Pohlovega navedka (Štih 2011: 23, k op. 70 spadajoče besedilo), ne pa tudi številnih splošneje sprejetih jezikoslovnih del, ki imajo jezik Brižinskih spomenikov za staro slovenščino, niti kasnejših Pohlovih bolj poglobljenih del, iz katerih je očitna sprememba njegovega pogleda na obravnavani idiom, saj ga imenuje alpska slovanščina ali stara slovenščina, njegov koroški del pa karantanščina, ki jo pojmuje kot staroslovensko narečje. Za nameček pa Kronsteiner sploh ni tako radikalen, kot bi lahko sklepali iz Štihovala povzemanja njegovih pogledov. V članku o slovenškosti Brižinskih spomenikov Kronsteiner (Kronsteiner 1990: 106 s. = 113 s.) eksplicitno poudari svoje povsem sprejemljivo mnenje, da je alpska slovanščina južno od glavnega alpskega grebena, torej tisti del, v katerem so napisani Brižinski spomeniki, ena od predstopenj današnje slovenščine, točneje njenih koroških in štajerskih narečij, in da je jezik Brižinskih spomenikov kulturno- in jezikovnozgodovinsko mogoče označiti kot staroslovanski, da pa je ta jezik zmotno pripisovati stari slovaščini, stari hrvaščini ali stari bolgarščini (tj. stari cerkveni slovanščini bolgarskega tipa). Štihoval navedek »/.../ v tem smislu je (Kronsteiner, op.

v vzhodnih Alpah nekako do leta 1050 torej stvarno utemeljeno lahko imenujemo alpska slovanščina, prvotna slovenščina, stara slovenščina ali izhodiščno slovensko stanje.⁷³ Upošteva je prakse pri drugih slovanskih in neslovanskih narodih, ki jezik svojih prvih zapisov označujejo zgolj s prilastkom 'stari', se zdi tudi za jezik Brižinskih spomenikov in sočasnih zapisov lastnih imen na Koroškem in severneje ter na Kranjskem najprimernejše poimenovanje stara slovenščina.⁷⁴ Ker nam pravico do tega poimenovanja priznavajo tudi tuji slavisti, ga ne bi bilo pametno zavračati. (6) Jezik Brižinskih spomenikov je del kontinuuma, ki ga izkazujejo zapisi slovanskih lastnih imen tega prostora od 8. stoletja dalje. Ta jezik je hkrati starejša razvojna stopnja istega kontinuuma, ki ga v svojih pojavnih oblikah med leti 1050 in 1550 imenujemo zgodnjeslovenski.⁷⁵ Ker je nosilec jezikovnega kontinuuma narod v etimološkem pomenu te besede, torej skupina ljudi, ki svojo bolj ali manj enotno govorico prenaša iz roda v rod in jo v vsaki generaciji nekoliko spremeni, iz navedenih dejstev in interpretacij nujno sledi sklep, da je severni del slovenskega naroda (skupaj s tamkajšnjim ponemčenim prebivalstvom) dejanski, tudi genetski naslednik ljudi, ki so v 7. in 8. stoletju tvorili slovansko skupnost kneževine Karantanije. (7) Endogeni jezikovni razvoj in tujejezični vplivi so skupaj s političnozgodovinskimi dejavniki v naslednjih stoletjih pripeljali na eni strani do izrazitejše narečne razčlenjenosti slovenskega jezikovnega prostora, na drugi pa

M. S.) na drugem mestu označil staroslovensko jezikovno področje za *quasi una fantasia*« (Štih 2011: 22) zbuja vtis, kot da se Kronsteiner norčuje iz domneve o staroslovenskem jezikovnem prostoru, kar nikakor ne ustreza resnici. Kontekst, iz katerega je vzeta navedena formulacija, je legenda h Kronsteinerjevemu shematskemu zemljevidu staroslovenskega jezikovnega prostora 8. stoletja (Kronsteiner 1997: 4). Njegov dodatek *quasi una fantasia* ni mišljen ironično, temveč izraža presenečenje nad Kronsteinerju lastnim prepričanjem, da je to področje poleg današnje Slovenije obsegalo še del današnje Furlanije, celotno, torej tudi avstrijsko Koroško in Štajersko, kajkavsko področje in del zahodne Madžarske. Nedvomni dokaz tako interpretirane Kronsteinerjeve misli odseva iz vsega njegovega večinoma visoko kakovostnega dela, ne nazadnje tudi iz (žal še neuresničene) napovedi izida druge izdaje njegovega prepisa in interpretacije Brižinskih spomenikov s spremenjenim, dvojezičnim naslovom »Die altslowenischen Texte von Freising / Staroslovenski freisingški teksti« v Kronsteiner 1990: 108.

⁷³ Ker v srednjem veku na Koroškem zabeleženo lastnoimensko gradivo izkazuje nekaj posebnosti, Pohl 2005: 130, predlaga, naj se ta jezik imenuje karantanski. Vendar Pohl v karantanskem jeziku (termin uporablja namesto zanj presplošne Ramovševe in Kronsteinerjeve opredelitve alpska slovanščina) ne vidi enega splošnoslovanskih narečij srednjega veka (kot mu napačno pripisuje Štih 2011: 25, op. 79), temveč enega staroslovenskih narečij (Pohl 2010: 67 s.; na str. 113 izrecno zapiše: »Diese Beispiele zeigen, dass die Sprache der österreichischen Ortsnamen slawischer Herkunft größtenteils einen altslowenischen Dialekt reflektiert, der von Ramovš als 'alpenslawisch' bezeichnet wurde.«). V karantanskem jeziku Pohl prepoznava jezik kneževine Karantanije (Pohl 2010: 68), ki jo opredeli kot prvo zgodovinsko državno tvorbo prednikov današnjih Slovencev (Pohl 2005: 130).

⁷⁴ Jezik Brižinskih spomenikov in sočasnih zapisov lastnih imen na Koroškem in Kranjskem imamo za staro slovenščino na osnovi enake argumentacije in torej z enako pravico, kakor se npr. v nemškem prostoru Notkerjevi spisi, Merseburška zagovora ali Muspillijeva dela razumejo kot starovisokonemški (za primerjavo se prijazno zahvaljujeva Heinzu D. Pohl, ki jo je posredoval iz svojega še neobjavljenega dela).

⁷⁵ To poimenovanje je splošno in neproblematično, prim. argumentacijo zanj npr. v Mikhailov 1998: 13.

do debelejšega snopa izoglos na kajkavski in čakavski meji, ki je bila najkasneje v času konstituiranja knjižnih standardov prepoznana kot jezikovna meja.

3 Zaključek

3.1 Primerjalna metoda je grobo orodje, s katerim je pri rekonstrukciji jezika mogoče priti do velikih kosov sestavljanke. Sočasni pisni viri vsebujejo podporno dokazno gradivo za absolutno kronologijo in geografsko lokacijo, geolingvistika in sociolingvistika pa prispevata preciznejša orodja za interpretacijo zgodovinskih dokazov, kar vodi do bolj niansirane interpretacije podatkov. Za jezikovne inovacije so potrebne skupnosti; prednost se daje načinom sporazumevanja, ki imajo znotraj skupnosti večji prestiž. Sociolingvistične motivacije so kazalec identitete.

3.2 Ko ta po indukciji pridobljena spoznanja deduciramo na jezikovne razmere slovanskega idioma med Donavo in Jadranom ob prelomu prvega tisočletja in pri tem upoštevamo posredno in neposredno poznavanje obravnavanega jezikovnega kontinuumu, ugotavljamo, da število relevantnih razlik do preostalih slovanskih kontinuumov narašča premo sorazmerno z zemljepisno oddaljenostjo. S pomočjo primerjalne metode ugotovimo, da so se v slovanskih kontinuumih tega in bližnjih prostorov že izvršile ireverzibilne jezikovne inovacije, ki napovedujejo jezikovne razvoje v naslednjih stoletjih, tako da jih lahko opredelimo kot slovensko-kajkavsko-čakavski, štokavski in češko-moravsko-slovaški. Ta opredelitev je utemeljena s filološko in jezikoslovno interpretacijo ohranjenih besedil, lastnoimenskih glos in refleksi prevzetega, predvsem lastnoimenskega besedja. Meje, znotraj katerih so se izvršile te inovacije, kažejo na razmejitve med tedanjimi skupnostmi, ki so v prihodnjih stoletjih privedle do jezikovnih meja, kot jih razumemo danes. Te meje moramo pojmovati kot meje posameznih identitetnih skupnosti, saj si le na ta način lahko razložimo dejstvo, da se je prav na njih zgoščeval snop izoglos, ki predstavljajo občutnejše zareze v narečnih kontinuumih, in sicer tako v smislu progresivnih inovacij in statičnih arhaizmov kakor tudi v smislu regresivnih pojavov, kot je npr. pojevanje rotacizma.

Literatura

- Andersen, Henning, 1985: Protoslavlic and Common Slavic – Questions of Periodization and Terminology. V: *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 31–32, str. 67–82.
- Andersen, Henning, 1996: *Reconstructing Prehistorical Dialects. Initial Vowels in Slavic and Baltic.* (= *Trends in Linguistics, Studies and Monographs* 91). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Andersen, Henning, 1999: The Western South Slavic Contrast Sn. *sahniti* // SC *sahnuti*. V: *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 2, str. 47–62. [Dostopno na spletu: <http://hdl.handle.net/1808/857>]

- Bezljaj, France, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Tretja knjiga, P–S. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Birnbaum, Henrik, 1975: Slavisches Namengut aus dem frühmittelalterlichen bayerischen Raum. Das Zeugnis des Salzburger Verbrüderungsbuches und des Placitum von Buchenau (Vorläufige Mitteilung). V: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 21, str. 4–42. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Blažević, Zrinka, 2008. *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing / Tehnička knjiga.
- Brubaker, Rogers, 2006. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton: Princeton University Press.
- Curta, Florin, 2001: Pots, Slavs, and Imagined Communities: Slavic Archaeologies and the History of the Early Slavs. V: *European Journal of Archaeology* 4/3, str. 367–384.
- Curta, Florin, 2004: The Slavic Lingua Franca (Linguistic Notes of an Archeologist Turned Historian). V: *East Central Europe* 31/, 2004, str. 125–148.
- Cvetko Orešnik, Varja, 1989: Slovenskost Brižinskih spomenikov in nekatere novejšje hipoteze o njih. V: Jože Toporišič (ur.). *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988 (= Obdobja, 10)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Cvetko Orešnik, Varja, 1993: Kritische Sicht der Literatur über die (südslawische) Entsprechung der Gruppe *tl/dl unter spezieller Berücksichtigung des Rumänischen *mocirlă*. V: *Linguistica* 33, str. 35–48. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Cvetko Orešnik, Varja, 1996: K Isačenkovemu poskusu zavrnitve Ramovševih argumentov za slovenskost Brižinskih spomenikov. V: Janko Kos, Franc Jakopin in Jože Faganel (ur.), *Zbornik Brižinski spomeniki*, str. 193–202. Ljubljana, Trst: SAZU, ZRC SAZU in Mladika.
- Eckert, Penelope, 2000: *Linguistic Variation as Social Practice: The Linguistic Construction of Identity in Belten High (= Language in Society 27)*. Oxford: Blackwell.
- Flanigan, Beverly O. in Franklin P. Norris, 2000: Cross-Dialectal Comprehension as Evidence for Boundary Mapping: Perceptions of the Speech of Southeastern Ohio. V: *Language Variation and Change* 12, str. 175–201.
- Glomar, Joža, 1933: *Poučni slovar*. II. del, L–Ž. Ljubljana: Umetniška propaganda.
- Grđina, Igor, 1993: Paleografska in historična problematika. V: France Bernik, Jože Faganel, Bogo Grafenauer, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu, Marijan Smolik (ur.), *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*, str. 16–27. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Grđina, Igor, 1993a: Raziskovanje in bibliografija Brižinskih spomenikov. V: France Bernik, Jože Faganel, Bogo Grafenauer, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu, Marijan Smolik (ur.), *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*, str. 154–160. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Greenberg, Marc L., 1999: Multiple Causation in the Spread and Reversal of a Sound Change: Rhotacism in South Slavic. V: *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 2, str. 62–76. [Dostopno na spletu: <http://hdl.handle.net/1808/803>]
- Greenberg, Marc L., 2002: *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Aristej.
- Greenberg, Marc L., 2004: Sifting the Evidence for the Reconstruction of Pannonian Slavic. V: *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, 46/1–2, str. 213–220.
- Greenberg, Marc L., 2007: Phonetic Evidence for the Development of the ‘Acute’ Tone in Slavic. V: Mate Kapović in Ranko Matasović (ur.), *Tones and Theories: Proceedings from the International Workshop on Balto-Slavic Accentuation*, str. 95–108. Zagreb.
- Gvozdanović, Jadranka, 1989: O akcentu i vokalskom kvalitetu u Brižinskim spomenicima. V: *Slavistična revija* 37, str. 39–49. Maribor: Obzorja.

- Haas, Mary R., 1970: Historical Linguistics and the Genetic Relationship of Languages. V: Thomas A. Sebeok (ur.), *Current Trends in Linguistics*, Vol. 1, str. 113–154.
- Hamm, Josip, 1966: Adhortatio ad poenitentiam. V: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 344, Odjel za filologiju 14. Zagreb: JAZU.
- Holzer, Georg, 1996: Zu Lautgeschichte und Dialekten des mittelalterlichen Slavischen in Österreich. V: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 42, 81–110. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Holzer, Georg, 2007: *Historische Grammatik des Kroatischen*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Isačenko, Aleksander V., 1943: *Jazyk a pôvod frizinských pamiatok*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- Kamusella, Tomasz., 2001: Language as an Instrument of Nationalism in Central Europe. V: *Nations and Nationalism* 7/2, str. 235–251.
- Kopečný, František, Vladimír Šaur, Václav Polák, 1980: *Etymologický slovník slovanských jazyků, 2. Spojky, částice, zájmena zájmenná adverbia*. Praha: Academia.
- Kos, Franc, 1906: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Druga knjiga (l. 801–1000). Ljubljana: Leonova družba.
- Kranzmayer, Eberhard, 1958: *Ortsnamenbuch von Kärnten* II. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Klagenfurt.
- Kronsteiner, Otto, 1975 = 1981: *Die alpenslavischen Personennamen*. 1. Auflage (1975), 2. unveränderte Auflage (1981). Wien: Österreichische Gesellschaft für Namenforschung.
- Kronsteiner, Otto, 1982 = 1984: *Die slowenischen Namen Kärntens. Slovenska imena na Koroškem*. Mit einer Einleitung von Heinz Dieter Pohl. Österreichische Namenforschung, Sonderreihe 1. Salzburg: Österreichische Gesellschaft für Namenforschung.
- Kronsteiner, Otto, 1990: Zur Slowenizität der Freisinger Denkmäler und der alpenlawischen Orts- und Personennamen = O slovenskosti Brižinskih spomenikov in alpskoslovanskih krajevnih in osebnih imenih. V: *Die Slawischen Sprachen* 21, str. 105–114. Salzburg: Institut für Slawistik der Universität Salzburg.
- Kronsteiner, Otto, 1997: Wem gehören die Freisinger Denkmäler heute? V: *Die slawischen Sprachen* 53, str. 4. Salzburg: Institut für Slawistik der Universität Salzburg.
- Lowenthal, David, 1985: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lunt, Horace G., 1996: Proto-Slavic or Common Slavic versus Pan-Slavic. Morpho-lexical Puzzles of Early Slavic Written Dialects: I. *Slověnji*, II. *prosьba*, II. (a) *vy* (b) *vyniti vynide*. V: *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 41, str. 279–298.
- Lunt, Horace G., 1997: Common Slavic, Proto-Slavic, Pan-Slavic: What are we Talking About? V: *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 41, str. 7–67.
- Mikhailov, Nikolai, 1998: *Frühslowenische Sprachdenkmäler. Die handschriftliche Periode der slowenischen Sprache (XIV. Jh. bis 1550)*. Amsterdam, Atlanta GA: Editions Rodopi B. V.
- Mufwene, Salikoko S., 2001: *The Ecology of Language Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nichols, Johanna, 1993: The Linguistic Geography of the Slavic Expansion. V: *American Contributions to the Eleventh International Congress of Slavists, Bratislava, August–September 1993: Literature. Linguistics. Poetics*, ur. Robert A. Maguire in Alan Timberlake. Columbus: Slavica.
- Pohl, Heinz Dieter, 2005: Die *Slavia submersa* in Österreich: Ein Überblick und Versuch einer Neubewertung. V: *Linguistica* 45, str. 129–150. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Pohl, Heinz Dieter, 2010: *Unsere slowenischen Ortsnamen – Naša slovenska krajevna imena*. Klagenfurt: Hermagoras = Celovec: Mohorjeva.
- Peti-Stantić, Anita, 2008: *Jezik naš i/li njihov. Vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa*. Zagreb: Srednja Europa.

- Ramovš, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika* I. Ljubljana: Akademsko založba.
- Ramovš, Fran in Milko Kos, 1937: *Brižinski spomeniki. Uvod, paleografski in fonetični prepis, prevod v knjižno slovenščino, faksimile pergamentov*. Ljubljana: Akademsko založba.
- Ramovš, Fran, 1950: Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov. V: *Zbrano delo*. Druga knjiga. Uredil Jože Toporišič. Ljubljana: SAZU.
- Richards, Ronald O., 2003: *The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Proto-Language: The View from Old Hungarian* (= *UCLA Indo-European Studies*, vol. 2). Los Angeles: UCLA.
- Rigler, Jakob, 2001: *Zbrani spisi* 1. Uredila Vera Smole. Ljubljana: Založba ZRC.
- Schaller, Helmut, 2002. *Der Nationalsozialismus und die slawische Welt*. Regensburg: Friedrich Pustet.
- Schallert, Joseph in Marc L. Greenberg, 2007: The Prehistory and Areal Distribution of Slavic *gьlčeti 'Speak'. V: *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 6, str. 9–76. [Dostopno na spletu: <http://hdl.handle.net/1808/4398>]
- Scollon, Ronald in Suzanne B. K. Scollon, 1979. *Linguistic Convergence: An Ethnography of Speaking at Fort Chipewyan, Alberta*. New York, San Francisco, and London: Academic Press
- Snoj, Marko, 2007. U slavistici odavno postoji naziv crnogorski. *Pobjeda*, 20. avgust 2007. [Dostopno na spletu: <http://www.pobjeda.co.me/citanje.php?datum=2007-08-20&id=124322>]
- Šivic-Dular, Alenka, 1987: O dosedanjem preučevanju slovenske lingvogeneze. V: Šivic-Dular, Alenka (ur.). *23. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1987, str. 53–67.
- Štih, Peter, 2011: Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja). V: *Zgodovinski časopis* 65, št. 1–2 (143), str. 8–51. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Troubetzkoy, Nikolai, 1922: Essai sur la chronologie de certain faits phonétiques du slave commun. V: *Revue des Études slaves* 2, str. 217–234. Paris: Institut d'études slaves.
- Trubar, Primož 1555: *Ta Evangelii Svetiga Matevsha*. Ponatis: (1993) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Voegelin, C. F. in Zellig S. Harris, 1951: Methods for Determining Intelligibility among Dialects of Natural Languages. V: *Proceedings of the American Philosophical Society* 95/3, str. 322–329.
- Wolff, Hans, 1959. Intelligibility and Inter-Ethnic Attitudes. V: *Anthropological Linguistics* 1/3, str. 34–41.

SUMMARY

On the Language of the Medieval Slavic Population in the Area between the Danube and the Adriatic (from a Linguistic Perspective)

Marko Snoj and Marc L. Greenberg

The essay responds to historians and archaeologists using linguistic data to enrich or justify their explanations about populations in the past, focusing on the language of the Slavic population between the Danube and the Adriatic Sea at the turn of the first millennium AD and its differentiation from the languages of other groups of Slavs for the purpose of clarifying both the precepts and practice of historical and comparative linguistics as well as demonstrating the intricate argumentation needed to draw conclusions from the linguistic data. As such, the article

attempts to contribute to a better understanding of linguistic reconstruction, relying not just on the comparative method, but on the application of other methods, including the insights of geo and sociolinguistics.

The authors take a post-modernist perspective, meaning that as scholars they are and should be aware of their own historical viewpoint; thus, following Benedict Anderson's view of the nation as an imagined community, historical linguists (and others) must avoid the pitfall of blithely projecting the imagined communities of the nineteenth, twentieth, or twenty-first centuries onto the past. While this means that a speech community and an ethnicity (the latter being a mental construct) are matters of a different order, it does not mean that they are unrelated. Rather, linguistic innovation, reflected in the rise of isoglosses, is an index of group formation. It remains for linguistics, anthropologists, historians, and archaeologists to interpret this complex relationship.

Part of the confusion in using the results of historical linguistic interpretation comes from traditional professional jargon, which is used with heterogeneous meanings even inside the linguistic field, leaving open the possibility of (understandable, if regrettable) misapprehension outside of it. Thus, terms like "Proto-Slavic" and "Common Slavic," which can refer variously to periodization with or without regard to internal dialect differentiation, might lead an external observer to assume that the language was uniform before the appearance of "national" languages.

The view from within the linguistic field has become more sophisticated with time. While the use of the comparative method of the nineteenth century is still a valid and central tool for linguistic reconstruction, additional tools add much more subtlety to linguistic reconstruction. In particular, advances in sociolinguistics help us to consider not just language change as a process, but one in which speakers shape language in relation to their group identity. An illustration of this is the example of "rhotacism" in South Slavic languages. The comparative method indicates a uniform conditioned change of $\check{z} > r$ throughout the South Slavic area by the 11th c. AD. By the 14th century, however, in most lexical categories in which the change occurred, it was reversed in South Slavic speech communities associated with the Byzantine confessional style and reinforced in those associated with the Roman rite. Such para-comparative techniques can also help linguist dig further into the past. So, for example, an early phono-semantic innovation **gьlčěti* : **mьlčěti* 'make noise' : 'be silent' > 'speak' : 'be silent' was carried from an emergent dialect of (pre-migration) Proto-Slavic and is now distributed in three disparate regions – central Russia, central Bulgaria, and north-eastern Slovenia.

Philology, too, has its contribution to make to understanding speech communities as communities of practice as oral traditions yield to written ones. We note, for example, a promising trend in the literature which investigates the process of written traditions that require the intervention of individuals and groups that over time negotiate the features of emergent literary languages, e.g., Trubar's awareness of a coherent reading public for his liturgical translations and "Illyrianism" before the Illyrian movement, which precede the appearance of modern European national languages of the nineteenth century.

The second half covers the primarily phonological linguistic innovations in the relevant geographical space up to the end of the first millennium AD. From the Freising Folia and contemporary onomastic data we learn that this language had by then carried through these innovations: (1) liquid metathesis, (2) the change $d' > j$ (3) the change $t' > k'$ (or even $\acute{c}$), (4) contraction, (5) fronting of $y > i$ (except after labials) and that the following processes were underway: (6) assimilation of $tv > t$, (7) rhotacism, as well as, possibly, (8) the forward shift of the Proto-Slavic circumflex; moreover, we find in this language an important archaism, i.e., (9) the retention of the consonant cluster *dl*. Though the majority of these processes are common to at least the Kajkavian and Čakavian dialect continuum, innovations (6), (8), as well as the archaism (9) are exclusive to Slovene. The differential features between Slavic idioms around the year 1000, which must be understood as parts of systems, were few in number – as one would expect – yet they were irreversible and thus decisive in that they determine a speech territory from which Slovene dialects, and not others, were to develop, as further philological evidence also affirms. From this evidence the conclusion follows that the Freising Folia and contemporary onomastic evidence belong to the Slovene linguistic continuum, for which reason the term Old Slovene is warranted. The terminology is based on (1) the general practice of naming the oldest evidence

of a particular idiom with the name of the present-day language that continues it, adding the qualifier “Old”; (2) the linguistically determined fact that only today’s Slovene dialects could develop from the idiom in question; and (3) the consensus of linguists that crystallized through debates in the second half of the 20th century, the principal ones being adduced in the article.

Our knowledge of a past idiom in time and space is founded on a comparative linguistic analysis of extant texts and other linguist material, enriched by the results of geo and sociolinguistics, which permit a more nuanced interpretation of the facts. Since the appearance of linguistic innovations require a community in which such innovations carry prestige value, it follows from our analysis the synthesis that in the relevant time and space there was a community with its own identity that as such had differentiated itself from other, neighboring Slavic communities, i.e., Štokavian and Czech-Moravian-Slovak as well as, to a lesser extent, Kajkavian and Čakavian. At the frontiers of these communities of identity in the following centuries isoglosses continued to bundle, representing ever more palpable disjunctures in the dialect continuum; these may be innovations of a progressive nature, static archaisms, or even regressive phenomena, such as the reversal of rhotacism. At the time of the cultivation of standard languages, the borders of these communities of identity were recognized as the linguistic borders.